

Panorama general de les relacions internacionals de Jaume I. Les relacions amb Itàlia*

Maria Teresa FERRER I MALLOL
Consell Superior d'Investigacions Científiques. Institució Milà i Fontanals
Institut d'Estudis Catalans

La política internacional desenvolupada per Jaume I durant el seu llarg regnat ha estat força estudiada; de tota manera, sempre es pot dir alguna cosa nova en algun punt aprofitant la bibliografia recent o alguns documents que no han estat tinguts en compte.¹ El regnat de Jaume I comportà una ampliació molt notable de la política internacional practicada pels seus antecessors; continuà centrada en els veïns: Occitània, França,² Anglaterra,³ Navarra,⁴ Castella,⁵ Portugal,⁶ els països musulmans

* Aquest treball ha estat dut a terme dins del Projecte de Recerca «La Corona de Aragó en el Mediterráneo medieval: puente entre culturas, mediadora entre Cristiandad e Islam», concedit pel Ministeri d'Educació i Ciència (HUM2007-61131). Es beneficia també de l'ajuda concedida al Grup de Recerca Consolidat «La Corona Catalanoaragonesa, l'Islam i el Món Mediterrani» pel Departament d'Universitats, Recerca i Societat de la Informació de la Generalitat de Catalunya per al període 2005-2008 (SGR2005193). Aquest treball ha comptat també amb l'ajuda del 2PTR concedit per l'Institut d'Estudis Catalans al projecte «Corpus documental de les relacions internacionals de Catalunya i de la Corona d'Aragó» (PT2008-S0110).

1. Cal tenir en compte diverses obres de Ferran Soldevila, l'especialista en aquest regnat i el següent: *Jaume I. Pere el Gran; Vida de Jaume I el Conqueridor; Els primers temps de Jaume I, i Pere el Gran*. Vegeu una visió general de la seva política internacional: Odilo ENGELS, «El rey Jaime I de Aragón y la política internacional del siglo XIII», a *Jaime I y su época*, Saragossa, Institució Fernando el Católico, 1979. Cf. també, malgrat que analitza l'etapa posterior, Antoni RIERA I MELIS, «El Mediterrani Occidental al darrer quart del segle XIII: Concurrencia comercial i conflictivitat política», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 26/2 (1997). Altres estudis del regnat ja han estat esmentats al meu treball introductor d'aquest mateix volum titulat «Jaume I: vida i gestes».

2. Martí AURELL, «Autour d'un débat historiographique: l'expansion catalane dans les pays de langue d'oc au Moyen Âge», a *Montpellier, la Couronne d'Aragon et les pays de Langue d'Oc (1204-1349)*, vol. 1, Montpellier, 1988; Robert I. BURNS, «The loss of Provence. King Jame's raid to kidnap its heiress (1245)», a *Montpellier, la Couronne...*, vol. 3; Charles E. DUFOURCQ, «Les angevins dans le monde méditerranéen des alentours de 1260 aux alentours de 1340», a *XI Congresso di Storia della Corona d'Aragona. La società mediterranea all'epoca del Vespro*, Palerm, Accademia di Scienze, Lettere et Arti, 1982; Odilo ENGELS, «Der Vertrag von Corbeil (1258)», *Gesammelte Aufsätze zur Kulturgeschichte Spaniens*, núm. 19 (1962); Joan REGLÀ CAMPISTOL, *Francia, la Corona de Aragó y la frontera pirenaica. La lucha por el valle de Arán (siglos XIII-XIV)*, Madrid, CSIC, 1951.

3. F. Darwin SWIFT, «Marriage alliance of the Infante Pedro of Aragon and Edward I of England. 9 oct. 1273», *English Historical Review*, núm. v (1890).

4. José M. LACARRA, *Historia política del reino de Navarra desde sus orígenes hasta su incorporación a Castilla*, vol. II, Pamplona, Aranzadi, 1972; José M. LACARRA, *Un aspecto de la política exterior de Jaime el Conquistador: sus relaciones con Navarra*, Madrid, Instituto de España, 1977; Ramon FERRER NAVARRO, «Una hipótesis en torno al fracasado prohijamiento de Sancho el Fuerte y Jaime I de Aragón», a *Homenaje a Don José María Lacarra de Miguel en su jubilación del profesorado*, Saragossa, 1977; Ángel MARTÍN DUQUE y Luis Javier FORTÚN PÉREZ DE CIRIZA, «Relaciones financieras entre Sancho el Fuerte de Navarra y los monarcas de la Corona de Aragón», a *Jaime I y su época*.

5. Ferran VALLS TABERNER, «Relacions familiars i polítiques entre Jaume I el Conqueridor i Alfons el Savi», *Bulletin Hispanique*, núm. XXI (1919); Joaquim J. BARÓ, «Relaciones entre Aragón y Navarra en la época de Jaime I el Conquistador», *Anales del Centro de Cultura Valenciana*, vol. v (1944); Bonifacio PALACIOS MARTÍN, «La frontera de Aragón con Castilla en la

de la Península i del Magrib,⁷ els estats italians: Pisa, Gènova,⁸ Sicília i la Santa Seu,⁹ però també hi hagué contactes amb països llunyans com Hongria, on cercà la seva segona muller. S'intensificaren els contactes amb l'Imperi bizanti¹⁰ i aparegueren els contactes oficials amb Egipte,¹¹ responnent als interessos comercials dels catalans, que tenien una presència creixent a la Mediterrània oriental; hi hagué, a més, contactes amb Armènia¹² i amb els tàrtars.¹³ El rei abandonà el projecte dinàstic d'expansió a Occitània, però assegurà la seva força a la Península mitjançant les conquestes de Mallorca i València.

Aquests volums, destinats a commemorar el vuitè centenari del naixement de Jaume I, tenen ponències específiques per a l'estudi de les relacions de Jaume I amb França i amb Occitània, amb Castella, amb Navarra, i amb els països islàmics, i amb els estats no islàmics de la Mediterrània oriental, a través de l'estudi de la croada que el rei intentà portar a terme, a més de les relacions amb la Santa Seu. No insistiré gaire, doncs, en aquests punts, només per situar-los cronològicament en el context de la política de Jaume I. Em centraré en l'estudi de les relacions amb els estats italians i amb altres països que no han pogut tenir una ponència específica.

época de Jaime I», a *Jaime I y su época*; Carlos de AYALA, *Directrices fundamentales de la política peninsular de Alfonso X (Relaciones castellano-aragonesas de 1252 a 1263)*, Madrid, Antiqua et Medievalia, 1986; Carlos de AYALA, «Alfonso X y sus relaciones con la Corona de Aragón. Los decisivos años de la alianza gibelina (1264-1274)», a *XV Congreso de Historia de la Corona de Aragón. El poder real en la Corona de Aragón (Siglos XIV-XVI)*, Saragossa, Gobierno de Aragón, 1997; Carlos de AYALA, «Relaciones de Alfonso X el Sabio con Aragón y Navarra», *Alcanate*, núm. IV (2004-2005); Robert I. BURNS, «Warrior Neighbors: Alfonso el Sabio and Crusader Valencia», *Viator*, núm. 21 (1990); Joseph O'CALLAGHAN, *El rey Sabio. El reinado de Alfonso X de Castilla*, Sevilla, Universidad de Sevilla, 1996; Manuel GONZÁLEZ JIMÉNEZ, *Alfonso X el Sabio*, Barcelona, Ariel, 2004.

6. Luis Adao da FONSECA, «Contribución para el estudio de las relaciones diplomáticas entre Portugal y Aragón en la Edad Media: el tratado de alianza de 1255», a *Jaime I y su época*.

7. Luis de MAS LATRIE, *Traité de paix et de commerce concernant les relations des chrétiens avec les Arabes de l'Afrique septentrionale au Moyen Âge*, París, 1886; Joaquim MIRET I SANS, «Un missatge de Yarmorasen rey de Tremecèn a Jaume Ier», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, núm. VIII (1915-1916); Andrés GIMÉNEZ SOLER, «Episodios de la historia de las relaciones entre la Corona de Aragón y Túnez», *Anuario de l'Institut d'Estudis Catalans*, núm. I (1907); Antonio Vicente FREY SÁNCHEZ, «Los problemas fronterizos castellano-aragoneses a propósito de la conquista del Sarq Al-Andalus. Villena (1239-1244)», *Meridies*, núm. 5-6 (2002); Josep David GARRIDO VALLS, «La marca septentrional del reialme mudèjar de Múrcia, territori d'equilibri entre Castella i la Corona d'Aragó», a *El poder real...;* Faustino D. GAZULLA, *Jaime I de Aragón y los estados musulmanes*, Barcelona, 1919; Charles E. DUFOURCQ, «La Couronne d'Aragon et les Hafsides au XIIIe siècle (1229-1301)», *Analecta Sacra Tarraconensia*, vol. XXV (1952); Charles E. DUFOURCQ, «La question de Ceuta au XIIIe siècle», *Hesperis*, vol. XLII (1955); Charles E. DUFOURCQ, *L'Espagne catalane et le Maghrib, aux XIIIe et XIVe siècles*, París, PUF, 1966, p. 243-247.

8. M. Teresa FERRER, «Els italians a terres catalanes (segles XII-XV)», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 10 (1980); M. Teresa FERRER, «Catalans i genovesos durant el segle XIII: el declivi d'una amistat», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 26/2 (1997); Mario CORDA, «Pisa, Genova e l'Aragona all'epoca di Giacomo I nelle fonti narrative», a *Jaime I y su época*.

9. Demian J. SMITH, «Pope Innocent III and the minority of James I», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 30/1 (2000); Demian J. SMITH, *Innocent III and the Crown of Aragon: The limits of Papal Authority*, Aldershot, Ashgate, 2004.

10. Deno John GEANAKOPOLOS, *L'imperatore Michele Paleologo e l'Occidente 1258-1282*, Parlerm, Accademia Nazionale di Scienze et Arti, 1985; Ernest MARCOS HIERRO, *Die byzantinisch-Katalanischen beziehungen im 12. und 13. Munic*, Institut für Byzantinistik, 1996; Ernest MARCOS HIERRO, «Miguel VIII Paleólogo y Jaime I el Conquistador», a Moschos MORFAKIDIS i Isabel GARCÍA GÁLVEZ (ed.), *Estudios Neogriegos en España e Iberoamérica*, vol. II, *Historia, literatura y tradición*, Granada, Athos-Pérgamos, Sociedad Hispánica de Estudios Neogriegos, 1998.

11. Charles E. DUFOURCQ, «Vers la Méditerranée orientale et l'Afrique», a *Jaime I y su época*; Peter M. HOLT, *Early Mamluk Diplomacy (1260-1290): Treaties of Baybars and Qalawun with Christian Rulers*, Leiden, Brill, 1995.

12. Claude MUTAFIAN, «La Catalogne et le Royaume Arménien de Cilicie (XIIIe-XIVe siècles)», a M. Teresa FERRER i Damien COULON (ed.), *L'expansió catalana a la Mediterrània a la Baixa Edat Mitjana*, Barcelona, CSIC, Institutió Milà i Fontanals, 1999.

13. Ernest MARCOS HIERRO, *La croada catalana: l'exèrcit de Jaume I a Terra Santa*, Barcelona, L'Esfera dels Llibres, 2006.

LA POLÍTICA INTERNACIONAL DURANT LA MINORIA D'EDAT DE JAUME I

Els interessos catalans a Occitània

Hem de recordar que Jaume I va néixer en temps difícils, quan el drama de la croada contra els albigeos estava a punt de començar; que als tres anys fou una peça de la política occitana del seu pare i fou promès en matrimoni a la filla de Simó de Montfort, com a penyora d'un pacte que buscava la pau, enmig de la croada contra els albigeos que aquest noble encapçalava; fou llavors separat de la seva mare i posat en poder de Simó de Montfort, a Carcassona. Però no solament el pacte resultà inútil, sinó que deixà l'hereu de la Corona catalanoaragonesa en mans de l'enemic del seu pare, quan Pere el Catòlic morí a la batalla de Muret, el 1213, precisament a mans dels homes de Simó de Montfort.

Aquesta situació desastrosa fou salvada pel papa Innocenci III, que ordenà que l'infant, esdevingut rei, fos lliurat als seus súbdits catalans i aragonesos; efectivament, l'any 1214 fou portat a Catalunya i encomanat al mestre del Temple, Guillem de Mont-rodon, que s'ocupà de la seva educació, tal com havia volgut la reina Maria.¹⁴ Sota la supervisió de la Santa Seu, a través del cardenal legat Pere de Douai, es constituí un govern de regència presidit per l'oncle del rei, el comte Sanç, que governà els regnes fins al 1218.¹⁵

Els drets feudals i la influència política catalanoaragonesa a Occitània, enfront de la política expansiva francesa en aquesta regió, foren defensats durant la minoria de Jaume I pel seu oncle l'infant Sanç des del mateix moment de la mort del rei Pere el Catòlic i un parell d'anys després com a procurador general.¹⁶

El rei no seguí aquesta tendència prooccitana en el seu regnat efectiu. La desgraciada fi del seu pare i especialment els consells i les admonicions que degué rebre dels templers a Montsó perquè fos obedient als manaments de l'Església el marcaren de manera decisiva i potser ho feren encara més les amenaces d'invasió dels seus regnes que li arribaren del papa Honorí III quan només tenia nou anys, el 1217, després de la intervenció de catalans en l'auxili a Tolosa de Llenguadoc, assetjada per Simó de Montfort, que un any després moria en aquest setge. La renúncia del comte Sanç a la procuració dels estats de Jaume I desvià l'amenaça de croada contra ell i el papa el posà sota la seva protecció, a ell i als seus estats.¹⁷

En el futur, el rei no oblidà els interessos dinàstics a Occitània, però només els mantingué si no significaven un enfrontament amb la Santa Seu i una guerra amb França. L'objectiu que es fixà fou el de l'expansió dels seus estats en la lluita contra els sarraïns. Com deia Soldevila, també es pot atribuir a la influència dels templers en la seva educació que el rei assumís com a objectiu prioritari del seu govern la lluita contra l'islam. No solament no significava cap risc d'enfrontament amb l'Església, sinó que n'obtindria la benedicció.¹⁸

La política peninsular. L'aliança amb Castella mitjançant un matrimoni

Tenim poca informació sobre la política internacional desenvolupada pel procurador o pels seus consellers durant la minoritat de Jaume I.

14. Ferran SOLDEVILA, *Els primers temps de Jaume I*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1968, p. 18-22, 26-29, 49-65 i 67-70. Sobre Guillem de Mont-rodon, vegeu Antoni PLADEVALL, *Guillem de Mont-rodon, mestre del Temple i tutor de Jaume I*, Lleida, Pagès, 1993.

15. Ferran SOLDEVILA, *Els primers temps...*, p. 18-22, 26-29 i 49-65.

16. Ferran SOLDEVILA, *Els primers temps...*, p. 51-53, 55, 91-93, 103-104 i 110.

17. Ferran SOLDEVILA, *Els primers temps...*, p. 143-145, 147-149 i 160-162.

18. Ferran SOLDEVILA, *Els primers temps...*, p. 129-130.

Pel que fa a les relacions amb els països islàmics, el cardenal Pere de Douai, que s'ocupà d'organitzar la regència quan Jaume I fou retornat als seus regnes, encarregà al jueu Azac que negociés una treva amb els sarraïns: era una mesura necessària per a protegir el rei i els seus estats durant la minoria i el papa Innocenci III confirmà la treva i ordenà, l'any 1216, que fos observada durant el temps acordat.¹⁹ No sabem, però, ni amb quins estats havia estat signada la treva, bé que podem suposar que eren els fronterers, ni quina duració havia estat estipulada.

En el nomenament de consellers del rei per part d'Innocenci III, el 1216, el papa havia fet menció que l'haurien d'aconsellar en les relacions amb els reis de Navarra i de Castella o amb altres prínceps.²⁰ Els que eren esmentats amb el nom de l'estat eren els veïns, amb els quals, previsiblement, caldria mantenir contactes més freqüents. Soldevila creia, però, que el comte Sanç, que era el procurador o regent, i qui havia d'ésser aconsellat, havia demanat aquests consellers per tal de reforçar la seva autoritat en el govern de Catalunya i Aragó, especialment en els afers d'Occitània, que no es mencionen, per no alarmar el papa.²¹

Navarra podia haver causat problemes. A causa dels préstecs concedits a Pere el Catòlic, havia obtingut com a penyora diversos castells aragonesos: Escó, Peña, Gallur i Trasmoz i, ja durant el regnat de Jaume I, n'aconseguí d'altres de diferents personatges, per exemple de l'infant Ferran, oncle del rei, pel mateix procediment de penyora de préstecs: Xabier, Grisén, Sádaba i Los Fayos i també Chodes, «Zalata-mor», Burbáguena, Ródenas, Linares, Jorcas i Alocaf, que seria Olocau. Segons Martín Duque, el propòsit del monarca navarrès amb aquestes adquisicions era el d'obtenir un camí que li permetés portar a terme expedicions contra els sarraïns: tots aquests llocs li permetien passar del seu regne al Maestrat a través de terres aragoneses, ja que Navarra no tenia frontera amb terres islàmiques des de la mort d'Alfons el Bataller i la separació de Navarra i d'Aragó. Eren la Corona catalanoaragonesa i Castella les que tenien frontera amb l'islam i es podien expandir; Navarra havia quedat privada d'aquesta possibilitat, bé que Sanç el Fort en trobà una a través del passadís de castells que havia aconseguit a Aragó. Entre 1219 i 1220, Sanç el Fort organitzà una incursió per terra de moros que tingué caràcter de croada, per concessió de la Santa Seu, que li manà, però, que no aprofités el seu pas per Aragó per atacar aquest regne.²² És possible, però, que no fos la primera incursió, perquè una butlla de 1216 d'Honorí III reconeixia que el monarca navarrès posseïa a la frontera amb els sarraïns per compra o pel seu esforç «Castillo Nuevo», Alehedo, Alocaf, Mallo, Peña de Arañón, Arzediello i Abengalbón. Alocaf (Olocau) havia estat aconseguida per mitjà de penyora del noble Pedro Iñíguez de Araciell, però la resta devia ésser el guany d'alguna incursió.²³

No cal dir com era de perillós per a la seguretat d'Aragó que tants castells fronterers estiguessin en mans del rei de Navarra. Encara el 1223 Sanç el Fort aconseguí de l'infant Ferran pas lliure entre tots els seus castells fins a la frontera amb els sarraïns i la seguretat que respectaria els seus drets sobre aquests castells i encara li'n donaria d'altres si esdevenia rei d'Aragó.²⁴ En aquells moments, l'infant

19. Ferran SOLDEVILA, *Els primers temps...*, p. 85 i doc. 1, p. 100-101.

20. Ferran SOLDEVILA, *Els primers temps...*

21. Ferran SOLDEVILA, *Els primers temps...*, p. 94-97.

22. Àngel MARTÍN DUQUE i Luis Javier FORTÚN DE CIRIZA, «Relaciones financieras entre Sancho el Fuerte de Navarra y los monarcas de la Corona de Aragón», a *Jaime I y su época*; Alberto CAÑADA JUSTE, «Castillos de Sancho el Fuerte en los dominios de la Corona de Aragón», a *Jaime I y su época*, que inclou un mapa.

23. Alberto CAÑADA JUSTE, «Castillos de Sancho el Fuerte en los dominios de la Corona de Aragón», a *Jaime I y su época*, p. 361-362.

24. José de MORET, *Annales del reyno de Navarra*, vol. II, Pamplona, Huarte, 1695, p. 396-397. Àngel MARTÍN DUQUE i Luis Javier FORTÚN DE CIRIZA, «Relaciones financieras entre Sancho el Fuerte de Navarra y los monarcas de la Corona de Aragón», a *Jaime I y su época*, p. 175, nota 13.

s'havia aliat amb els bàndols nobiliaris que poc després tingueren el rei Jaume I gairebé segrestat a Saragossa; aspirava, doncs, a la Corona en perjudici del seu nebot i es volia assegurar l'aliança amb Navarra.²⁵ No sembla, però, que el rei de Navarra hagués intervingut en les bandositats nobiliàries i els enfrontaments amb el rei Jaume I durant els primers anys del seu regnat, en els quals participà l'infant Ferran ben destacadament.²⁶ Consta, però, que almenys Artal de Luna havia atacat alguna de les possessions del monarca navarrès.²⁷

L'episodi més notable de les relacions amb altres estats peninsulars, ja al final de la minoria de Jaume I, fou el matrimoni del monarca amb una infanta castellana, que reforçava les bones relacions amb l'estat veí en un moment de debilitat com era la minoritat, situació que no era gaire diferent a Castella, on el rei Ferran III era també molt jove.

Les noces de Jaume amb la infanta Elionor, a més, donaven continuïtat a una política d'enllaços entre tots dos estats, el darrer dels quals havia estat el de l'avi de Jaume I, el rei Alfons, casat amb Sança de Castella. El matrimoni de Jaume I amb Elionor, filla del rei Alfons VIII de Castella i d'Elionor Plantagenet, fou proposat per la reina Berenguera, esposa del rei de Lleó Alfons IX, però separada d'aquest monarca des del 1204, a causa de la dissolució del seu matrimoni pel papa per la consanguinitat dels esposos. Berenguera actuava, de fet, com a regent de Castella, ja que el seu fill Ferran III, esdevingut rei de Castella el 1217, era encara molt jove i havia tingut problemes, en el moment del seu accés al tron, a causa de les pretensions al tron de Castella del seu pare, el rei de Lleó Alfons IX. Els problemes foren greus perquè el rei de Lleó envaí Castella el 1217. Restablert la pau el mateix any, convenia, però, tenir assegurada la frontera oriental amb Aragó.²⁸

Els consellers de Jaume I decidiren que el casament del rei era oportú, malgrat que només tenia tretze anys i era impúber, perquè era convenient que tingués fills, tan aviat com fos possible, atès que no tenia germans. Les noces se celebraren el 6 de febrer de 1221, a Ágreda, amb l'assistència de totes dues corts.²⁹ D'aquest matrimoni, en nasqué un fill, Alfons, en data imprecisa entre 1223 i 1228, any en el qual fou reconegut hereu de la Corona catalanoaragonesa.

El matrimoni del rei amb Elionor de Castella no durà gaire. Malgrat que van passar junts moments de gran perill durant les revoltes nobiliàries aragoneses, a partir d'un cert moment sorgí una gran discòrdia entre els esposos; el matrimoni fou anul·lat l'any 1229, per desig del rei, acollint-se al parentiu entre els cònjuges, i l'infant Alfons hagué de ser legitimat.

Potser no era aliena a aquest desig del rei de dissoldre el seu matrimoni l'oportunitat de casar-se amb una filla del rei de Lleó, Alfons IX, que li havia de dur aquest regne en dot. Malgrat que l'any 1218 el rei de Lleó havia reconegut com a hereu Ferran, el fill del seu matrimoni anul·lat amb Berenguera de Castella, després havia mostrat una marcada preferència per les filles del primer matrimoni; primer s'havia dit, l'any 1224, que una de les infantes es casaria amb Joan de Brienne, rei de Jerusalem, i que serien reis de Lleó, però la reina Berenguera, per tal d'evitar aquest perill, casà la seva filla

25. Ferran SOLDEVILA, *Els primers temps...*, p. 210-219.

26. Ferran SOLDEVILA, *Els primers temps...*, p. 80-81, 104-105 i 157-158.

27. Alberto CAÑADA JUSTE, «Castillos de Sancho el Fuerte en los dominios de la Corona de Aragón», a *Jaime I y su época*, p. 363.

28. Manuel GONZÁLEZ JIMÉNEZ, *Fernando III el Santo, el rey que marcó el destino de España*, Sevilla, Fundación José Manuel Lara, 2006, p. 32, 34, 37, 42, 44, 48 i 53-61.

29. Ferran SOLDEVILA, *Els primers temps...*, p. 187-188. El document d'arres o sponsalici fou publicat per Eduard GONZÁLEZ HURTEBISE, «Recull de documents inèdits del rey en Jaume I», a *Congrés d'Història de la Corona d'Aragó dedicat al rey en Jaume I i la seua època*, vol. II, Barcelona, 1913, doc. II, p. 1184-1185. Com assenyala Soldevila, el document està mal datat, perquè la data no fou transcrita correctament: és del 6 de febrer i no del 13 com diu el recull.

Berenguera amb Joan de Brienne.³⁰ El candidat següent per a una de les infantes lleoneses i per a l'herència degué ésser Jaume I, cosa que no era, precisament, una demostració de bona voluntat envers Castella, ja que podia suposar l'enfrontament amb el jove rei castellà, Ferran III, designat hereu de Lleó al tractat de 1218. És el *Llibre dels feits* el que ens informa del projecte.³¹ La negociació d'aquest matrimoni tingué lloc mentre era en curs el procés de dissolució de la primera unió amb Elionor. El desenllaç d'aquest procés i el fracàs del projecte de matrimoni amb la infanta lleonesa tingueren lloc després de la conquesta de Mallorca.

ELS TRACTATS AMB GÈNOVA I PISA COM A CONSEQÜÈNCIA DE LA CONQUESTA DE MALLORCA

Les relacions comercials i polítiques amb les ciutats marítimes italianes eren antigues. Hi havia hagut col·laboració amb Pisa en la primera conquesta de Mallorca, els anys 1114-1115, i amb Gènova en la conquesta de Tortosa, el 1148. Però feia temps que Pisa i Gènova havien abandonat la política d'hostilitat vers els països islàmics i s'havien inclinat pels tractats que els asseguressin avantatges en l'exercici del comerç. Gènova sembla que signà una treva amb Mallorca el 1149 i, més endavant, el 1160; el 1181, l'ambaixador genovès Rodoano Mauro en negocià un altre amb Ishaq ibn Janiyya, que calgué renovar el 1188, després de la mort d'aquest senyor de les Balears: fou negociat amb el seu successor per Nicola Leccanozze amb una duració prevista de vint-i-dos anys, i els sarraïns de Mallorca prometeren donar als genovesos un magatzem o alfòndec, un forn, accés als banys cada setmana i una església.³² Pisa, per la seva banda, signà un tractat amb el senyor de Mallorca el 1161 i és possible que ja n'hi hagués un de precedent, del 1150; l'any 1173, Pisa envià un ambaixador a Mallorca per concloure un altre tractat³³ i encara en fou negociat un altre el 1184.³⁴

Tant els genovesos com els pisans estaven ben establerts a Mallorca en el moment de la conquesta de Jaume I. Per aquest motiu, no demostraren gaire entusiasme per l'empresa programada per Jaume I, que canviava el marc polític d'un lloc on desenvolupaven activitats comercials importants i que significava un avançament de posicions a la Mediterrània d'una potència, fins llavors amiga, però que podia resultar una competidora en el futur.

L'any 1229, Jaume I portà a terme la conquesta de Mallorca. La flota catalana assegurà el transport de l'exèrcit, l'operació de desembarcament i l'avituellament, sense necessitat d'haver de recórrer, com en el segle precedent, a les flotes de Pisa o de Gènova. La conquesta era un objectiu que coincidia amb els interessos mercantils dels seus súbdits, principalment de Barcelona, tant perquè anul·lava un centre de pirateria situat davant de la costa de Catalunya i que interferia en les rutes marítimes dels catalans, com perquè els proporcionava un enclavament estratègic, escala obligada a les rutes del Mediterrani occidental. La conquesta demostrà a Europa, i particularment a les potències marítimes com Gènova o Pisa, que havia sorgit una nova potència marítima que caldria tenir en compte. Mal-

30. Manuel GONZÁLEZ JIMÉNEZ, *Fernando III...*, p. 58, 61-62 i 77-78.

31. *Llibre dels feits del rei En Jaume*, cap. 106, p. 199-200.

32. Louis de MAS LATRIE, *Traité de paix...*, p. 109-113 i 113-115; Gary B. DOXEY, «Genovesos i Pisans a les Illes Balears (1146-1229)», a *La Corona d'Aragona in Italia (secc. XIII-XVIII)*, vol. 2, *Presenza e espansione della Corona d'Aragona in Italia (secc. XIII-XV)*, Sàsser, C. Delfino, 1996, p. 369 i 372-374; David ABULAFIA, «Gli inizi del commercio genovese a Maiorca e il patto maiorchino genovese del 1160», a *Oriente e Occidente tra Medioevo ed Età Moderna*, Gènova, Glauco Brigati, 1997.

33. Gary B. DOXEY, «Genovesos i pisans a les Illes Balears (1146-1229)», a *La Corona...*, p. 371, 372 i 379.

34. Louis de MAS LATRIE, *Traité de paix...*, p. 367-374; «Catalogo della Mostra Storica della Repubblica marinara di Pisa», *Rassegna periodica di informazioni del Comune di Pisa*, vol. III, 7 (1967); Gary B. DOXEY, «Genovesos i Pisans a les Illes Balears (1146-1229)», a *La Corona...*, p. 374-375.

grat els temors previs, no comportà un enfrontament preocupant amb els països islàmics propers, que s'abstingueren d'intervenir-hi.

Un cop acabada la conquesta de Mallorca, calgué redefinir les relacions amb Pisa i Gènova i resoldre algunes qüestions pendents amb aquestes potències marítimes.

Els tractats de Jaume I amb Gènova. Creació del consolat

L'any 1230, Jaume I confirmà les antigues franquícies pactades als tractats de 1146 i 1149 amb el comte Ramon Berenguer IV i confirmades o ampliadades en els tractats de 1167 i de 1186 amb Alfons I el Cast o el Trobador i de 1198 amb Pere el Catòlic. El Tractat de 1230 regulà les relacions mútues, comercials i marítimes entre catalans i genovesos. Jaume I renovà la concessió de llibertat de comerç a tots els seus regnes a favor dels genovesos, llevat de les mercaderies d'extracció vedada, les quals quedarien subjectes a les mateixes reglamentacions que els seus propis súbdits i altres estrangers; el tractat renovava, a més, l'exempció a favor dels genovesos dels impostos de ribatge, portatge i peatge a totes les seves terres i el rei s'hi obligava a fer indemnitzar els danys fets pels seus súbdits als genovesos i a no emparar dins els seus dominis corsaris i pirates que ataquessin genovesos; si els genovesos aconseguïen capturar-ne algun dins els seus dominis, el monarca es comprometia a permetre que ells mateixos l'empresonessin i que en fessin el que volguessin. L'ambaixador genovès, Andrea di Caffaro, concedí el mateix per als catalans a Gènova. Sembla que el tractat fou negociat entre l'ambaixador genovès i Peregrí de Castellaçol, que són els dos que juraren que es compliria en nom de cada part.³⁵

Foren signats també dos convenis complementaris, un dels quals era destinat a resoldre les indemnitzacions per casos de pirateria. Ambdues parts es perdonaren mútuament els danys causats a les embarcacions respectives fins al moment de la captura de la nau *S. Biagio*, presa pel rei Pere el Catòlic. En quedaven excloses aquesta nau, valorada en catorze mil lliures (menys 121 lliures i sis sous que potser ja havien estat pagats), el buc de Guglielmo Rosso, pres per súbdits de Jaume I prop de Ventimiglia, que no era valorat, i mil lliures degudes a Andrea di Caffaro, com a hereu del seu germà Guglielmo di Caffaro, el qual havia obtingut un *lou*, o marca, sobre els súbdits del rei d'Aragó, del qual ja en devia haver cobrat la meitat, puix que el deute inicial pujava a dues mil lliures. Ambdues bandes s'obligaren a nomenar uns àrbitres abans de la festa de Nadal, els quals s'haurien de reunir a Montpeller i haurien de dictaminar sobre les reclamacions en el termini comprès fins a Pasqua. De moment, Jaume I ja admetia deure als genovesos totes les quantitats mencionades més amunt, a més de vuit mil morabatins que es devien encara per la venda de la tercera part de Tortosa. Per saldar aquest deute i el que trobessin els àrbitres, s'establí la implantació d'un impost a Catalunya i a Gènova de dotze diners per lliura, és a dir, el cinc per cent sobre el comerç mutu, per a indemnitzar els damnificats. El tractat fou negociat i jurat, com l'anterior, per l'ambaixador genovès Andrea di Caffaro i per Peregrí de Castellaçol.³⁶

35. Eduard GONZÁLEZ HURTEBISE, «Recull de documents inèdits del rey en Jaume I», a *Congrés d'Història...*, p. 1188-1192, doc. IV; Ambrosio HUICI MIRANDA i M. Desamparados CABANES PECOURT, *Documentos de Jaime I de Aragón (1216-1268)*, València, Saragossa, Anubar, 1976-1982, doc. 133. L'edició més recent és la de *I Libri Iurium della Repubblica di Genova*, vol. 1/2, a cura de D. Puncuh, Gènova, Roma, Regione Liguria, Società Ligure di Storia Patria, Ufficio Centrale per i Beni Archivistici, 1996, doc. 302.

36. Eduard GONZÁLEZ HURTEBISE, «Recull de documents inèdits del rey en Jaume I», a *Congrés d'Història...*, p. 1186-1188, doc. III; Ambrosio HUICI i M. Desamparados CABANES, *Documentos...*, doc. 132. L'edició més recent és la de *I Libri Iurium...*, doc. 300.

L'altre conveni es referia al deute envers Gènova, que encara no s'havia saldat, per la venda de la tercera part de Tortosa, que havia pertocat als genovesos després de la conquesta i que revengueren a Ramon Berenguer IV pocs anys després.

Cal recordar que els genovesos havien aportat una contribució molt important a la conquesta de Tortosa, que fou un èxit militar per a Gènova, però també un fracàs financer.

La colònia genovesa de Tortosa, que havia de tenir església, alfòndec, forn, banys i un hort i que semblava que tenia totes les condicions per donar un gran impuls al comerç genovès, tant dins de Catalunya i Aragó com vers l'Espanya musulmana, no prosperà; no ho féu, almenys, tan ràpidament com hauria convingut a Gènova, que tenia greus dificultats financeres a causa del cost de l'expedició a Tortosa. El final del setge amb capitulació i no pas amb assalt i saqueig féu disminuir el botí i, per tant, la possibilitat de recuperar de manera ràpida l'esmerç fet en la flota, les màquines de guerra i el manteniment de l'exèrcit; és un fet que han destacat diversos historiadors.³⁷

Aquest fracàs determinà canvis polítics a Gènova. Ja hi havia hagut conflictes anteriorment, fins i tot amb manifestacions violentes, però el corrent polític que estava en desacord amb la política del Comú no tingué oportunitat d'apoderar-se del govern de la ciutat fins al col·lapse financer postcroada. Els historiadors de Gènova assenyalen noms nous en el govern de la ciutat entre 1147 i 1153, exponents d'aquest corrent crític. Foren els responsables de les mesures tendents a buscar solucions financeres, que acabaren amb la venda de la tercera part de Tortosa, que havia correspost a Gènova per la seva contribució determinant a l'expedició. La venda tampoc no resolgué la qüestió perquè el comte només pagà una part del preu.

La venda de la tercera part de Tortosa, menys l'illa de l'Ebre, per part dels genovesos es féu l'any 1153 pel preu de 16.640 morabatins,³⁸ quantitat inferior a la valoració feta en el moment de la partició de la ciutat (vint-i-quatre mil morabatins).³⁹

Del preu convingut, el comte es comprometé a pagar 10.400 morabatins a mitjan gener següent, és a dir, al cap de dos mesos, i els altres 6.440 a mitjan maig següent. Malgrat totes les precaucions preses, fins i tot els ostatges lliurats pel comte, per garantir el pagament, el Comú només cobrà de manera immediata una part del preu, que fou menor del que havia estat estipulat: 8.640 morabatins; suposem que el comte, com els genovesos, també es trobava en dificultats financeres. Tenim constància que només es pagà aquesta quantitat perquè el segon i darrer pagament de vuit mil morabatins no és féu sinó gairebé un segle després, en època de Jaume I. No tenim informació de com els genovesos reaccionaren davant d'aquesta situació, però podem suposar que les relacions entre ambdues parts es degueren refredar notablement.

Segons el pacte de 1230, al qual hem al·ludit abans, Jaume I reconegué aquest deute de vuit mil morabatins i disposà que fos pagat, juntament amb la indemnització per alguns actes piràtics, amb el producte d'un dret o *lou*, que els catalans i tots els seus súbdits que portessin mercaderies a Gènova haurien de pagar. El dret, com ja hem dit, era de dotze diners per lliura, és a dir, el cinc per cent del

37. Antoni VIRGILI, *Ad detrimentum Yspanie. La conquesta de Turtúsa i la formació de la societat feudal*, València, Publicacions de la Universitat de València, Universitat Autònoma de Barcelona, 2001, p. 81.

38. Publicat a Pròsper de BOFARULL, *Colección de documentos inéditos del Archivo de la Corona de Aragón* (d'ara en endavant CODOIN), vol. IV, Barcelona, 1849, doc. 78; Cesare IMPERIALE DI SANT'ANGELO, *Codice diplomatico*, vol. I, Roma, Istituto Storico Italiano, doc. 243. Cf. Jordi VENTURA, *Alfons el Cast, el primer comte-rei*, Barcelona, Aedos, 1961, p. 79-82; Geo PISTARINO, «Genova e Occitania nel secolo XII», a *Actes du Ier congrès historique Provence-Ligurie*, Ais de Provença, Marsella, Bordighera, 1966, p. 91-96.

39. Antoni VIRGILI, *Ad detrimentum Yspanie...*, p. 80.

valor, igual que el que havien de pagar els genovesos a terres catalanes per indemnitzar algunes captures piràtiques, segons decisió acordada al mateix pacte. Suposem que, així, el deute fou finalment pagat, perquè recaigué sobre els mercaders i no sobre el rei.

Tal com havia fet Ramon Berenguer IV en el tractat amb Gènova de 1144 que programà la conquesta de Tortosa, Jaume I prometé concedir als genovesos, quan li ho demanessin, una plaça a la Ciutat de Mallorca on poguessin construir edificis útils per a ells i els prometé també una església, un hort i terrenys a l'illa que rendissin prou per a mantenir cinc capellans. La concessió, molt similar a la de 1146, portava a la creació d'una petita colònia, seguint la tradició del segle XII. Era un model de nucli agrupat d'estrangers i gairebé autosuficient, creat per als països islàmics, però que també s'estengué a alguns països cristians; és un model que començà a desaparèixer al mateix segle XIII. L'infant Pere de Portugal, a qui Jaume I havia confiat el senyoriu de Mallorca, s'encarregà d'executar aquestes concessions, assignant els terrenys per a construir, una mesquita per a església, i les altres propietats el 1233.⁴⁰

Un any després d'aquests primers pactes, el 1231, els àrbitres de totes dues parts concretaren que, a més de les quantitats ja reconegudes, els genovesos haurien de percebre una indemnització de set mil lliures genoveses més; els damnificats súbdits de Jaume I també haurien de rebre set mil lliures per a distribuir entre ells.⁴¹ L'any 1233, Nunó Sanç, senyor del Rosselló, completà aquests acords mitjançant un conveni amb l'ambaixador genovès Oberto della Volta pel qual es perdonaven mútuament els robatoris fets de l'una banda a l'altra, esmentant concretament la presa de la nau catalana *Angelet*, que sembla que fou retornada i pagada convenientment per part de l'ambaixador genovès.⁴² Cal assenyalar la importància que tingué en les negociacions aquest membre de la família genovesa Della Volta, que podem considerar catalanogenovesa per la seva radicació també a Catalunya des del temps de la conquesta de Tortosa. Foren senyors de Flix i també ocuparen posicions de poder a Gènova.⁴³

L'any 1233, una nova ambaixada genovesa, presidida novament per Oberto della Volta, obtingué un privilegi, sobre la base de la reciprocitat, pel qual el rei Jaume I concedia als genovesos el dret de tenir cònsol a totes les ciutats marítimes de les seves terres, tant a les que ja posseïa com a les que pogués adquirir en el futur, estenent el consolat que de fet ja hi havia a Mallorca. El cònsol havia de tenir jurisdicció sobre els genovesos domiciliats al regne, però només en matèria civil, mentre que les causes d'apellació havien de correspondre al veguer o al batlle.⁴⁴ Era l'extensió a terres cristianes d'una institució nascuda per a donar suport als mercaders en territori islàmic, principalment.

Les concessions de Jaume I de 1230 foren confirmades i ampliades per l'infant Pere, senyor de Mallorca: concretament, concedí als genovesos una casa amb un forn, unes cases destruïdes i una mesquita perquè la convertissin en església, situat tot a la porció reial, llavors en mans de l'infant, béns dels quals el tractat dóna la ubicació i la delimitació exactes; a més, convertí en realitat la promesa de donar-los terres per al sosteniment de cinc capellans que servissin a la capella. Els donà, concre-

40. *I Libri Iurium...*, doc. 301; M. Teresa FERRER, «Catalans i genovesos durant el segle XIII: el declivi d'una amistat», *Anuario...*, núm. 26/2 (1997), p. 786.

41. *I Libri Iurium...*, doc. 303, 304 i 305.

42. *I Libri Iurium...*, doc. 310.

43. Robert I. BURNS, «The della Volta: A Genoese Family in the Service of the Crown of Aragon (1140-1340)», a *La Corona d'Aragona...*

44. *I Libri Iurium...*, doc. 308; A. SHAUBE, *Il commercio dei popoli latini a la fine delle Crociate*, Torí, 1915, p. 667; Joaquim MIRET I SANS, *Itinerari de Jaume I el Conqueridor*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2004, p. 102-104.

tament, l'alqueria anomenada Abencanata, situada prop de Pollença, amb quatre jовades de terra i, a més, altres terres als rafals d'Alfonegella, Bendria i Similam, amb un total de sis jовades més, també prop de Pollença.⁴⁵ A més, l'infant Pere de Portugal i Oberto della Volta donaren seguretat recíprocament als súbdits de l'altra part als territoris propis, inclosos els naufrags; concediren l'exercici lliure del comerç, amb l'excepció de les mercaderies d'extracció prohibida o d'altres mercaderies, com el blat, en el moment que hi hagués prohibició temporal de treta, si era temps de carestia; la franquícia d'impostos de ribatge, portatge, peatge i ancoratge a Mallorca, i, finalment, protecció i justícia contra els pirates. Oberto della Volta prometé les mateixes coses pel que fa a Gènova, bé que especificà que, per a l'oli, la carn, el formatge, els fustanys i l'acer, els residents a Mallorca haurien de pagar els mateixos impostos que paguessin els genovesos.⁴⁶ Com veiem, aquests documents estaven circumscrits només a Mallorca perquè era l'infant Pere de Portugal qui els negocià, com a senyor de l'illa.

Durant el regnat de Jaume I, les relacions entre genovesos i catalans foren excel·lents, malgrat que no manquessin del tot els incidents en àrees conflictives, que foren tractats, però, com un dels riscos habituals de la navegació i s'intentaren solucionar a través dels procediments normals de concessió de marques o represàlies contra els connacionals de l'agressor. Més endavant, ens referirem a aquestes incidències relacionades amb moments de guerres en les quals es trobava involucrada Gènova.

Els tractats amb Pisa

També els pisans es veieren afavorits, com els genovesos, amb algunes concessions comercials a l'illa. El tractat signat el 8 d'agost de 1233 confirmà el de 1113, fet en ocasió de l'expedició conjunta a les mateixes illes: concedí als pisans un alfòndec, si ja estava construït, o un lloc per construir-lo, a fi que els pisans s'hi poguessin estatjar amb llurs béns i mercaderies; els concedí també un forn al mateix lloc per a coure pa i una església, propera a l'alfòndec, amb terres suficients perquè en poguessin viure quatre capellans. El rei, a més, posà els pisans i els seus béns sota el seu guiatge especial. L'ambaixador pisà que s'ocupà de negociar aquest tractat i que portà el document de 1113 per tal que fos confirmat, document que no sembla que Jaume I conservés al seu arxiu, fou Sigerio Gaytani.⁴⁷

Els pisans, com els genovesos, comerciaven a Mallorca abans de la conquesta catalana i sembla que fins i tot hi tenien un alfòndec, que potser resultà destruït en el transcurs del setge i de la presa de la ciutat.⁴⁸ Entre els pisans que reberen donacions després de la conquesta, figurava Berengario Assopart, cognom que correspon sens dubte a Assopardi, una família pisana ben coneguda. Jaume I li havia donat els tributs establerts a Portopí per a la custòdia del port, el manteniment de la cadena del

45. *I Libri Iurium...*, doc. 307. Joaquim MIRET I SANS, *Itinerari...*, p. 102-103.

46. *I Libri Iurium...*, doc. 309. Joaquim MIRET I SANS, *Itinerari...*, p. 104.

47. *Liber Maiolichinus de gestis pisanorum illustribus: poema della guerra balearica secondo il Cod. Pisano Roncioni aggiuntevi alcune notizie lasciate da M. Amari*, ed. a cura de Carlo Calisse, Roma, Istituto Storico Italiano, apèndix 1; Eduard GONZÁLEZ HURTEBISE, «Recull de documents inèdits del rey en Jaume I», a *Congrés d'Història...*, p. 1195-1197, doc. 10; Ambrosio HUICI i M. Desamparados CABANES, *Documentos...*, vol. I, doc. 186; A. SHAUBE, *Il commercio...*, p. 668; Álvaro SANTAMARÍA, *Ejecutoria del reino de Mallorca (1230-1343)*, Palma de Mallorca, Ajuntament de Palma, 1990, p. 421-422. Cf. la nova edició del tractat de 1113 a Maria Teresa FERRER I MALLOL i Manuel RIU I RIU, *Tractats i negociacions diplomàtiques de Catalunya i de la Corona catalanoaragonesa a l'edat mitjana*, vol. I.1, *Tractats i negociacions diplomàtiques amb Occitània, França i els estats italians 1067-1213*, estudis de Pere Benito i Monclús i Maria Teresa Ferrer i Mallol, corpus documental a cura de Pere Benito i Monclús, Pilar Sendra i Beltran i Carles Vela i Aulesa, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2009, doc. 37, p. 289-291 i l'estudi a p. 160-168.

48. A. SHAUBE, *Il commercio...*, p. 668.

port i per als treballs de reparar-lo i dragar-lo, però revocà la donació l'any 1249.⁴⁹ No tenim constància que els pisans reclamessin cap tracte especial pel fet d'haver conquerit l'illa un segle abans amb Ramon Berenguer III, ja que sempre havien considerat que hi conservaven algun dret. Malgrat que Jaume I ja no havia necessitat la flota pisana per a conquerir Mallorca, convenia mantenir una bona amistat amb Pisa en benefici de la seva pròpia política internacional i dels interessos comercials dels catalans.

Els acords de 1233 foren confirmats per Jaume I el 1263. Aquest mateix any, dos pisans, Ugolino Cormano i Robertino de Domodovori, foren rebuts per Jaume I, juntament amb Jacopo Bucigello, podestà de Còrsega, per demanar la confirmació de l'exempció de la lleuda a favor dels luquesos, franquícia que, asseguraven, havia estat concedida pels predecessors de Jaume I.⁵⁰ És interessant constatar que, a vegades, Pisa actuava com a mediatora o ambaixadora de les ciutats toscanes properes, en un lloc, com la cort catalana, on es podia esperar que serien acollits millor que els representants d'aquestes ciutats.

Com en el cas de Gènova, cap a mitjan segle es registraren alguns incidents marítims entre catalans i pisans, que comentarem més endavant.

LES QÜESTIONS PENINSULARS

La tornada de Mallorca significà una mirada cap a l'interior de la Península.

Mentre era en curs l'empresa de conquesta, finalitzà el procés d'anul·lació del primer matrimoni del rei Jaume I;⁵¹ en desembarcar, sabé la notícia de la mort del monarca lleonès el 1230, abans que hagués pogut consolidar una nova declaració d'hereu i el matrimoni de la seva filla amb Jaume I. El projecte quedà frustrat, ja que l'herència pervingué no a les infantes, filles del primer matrimoni, sinó a Ferran III, fill del segon, que uní així Castella i Lleó. Al rei, li sabé greu, però es consolà pensant que era millor la conquesta de Mallorca que havia fet.⁵²

Ja hem dit que el projecte de casament amb una infanta lleonesa denota fredor en les relacions amb Castella, explicable per la ruptura del matrimoni del rei amb Elionor, però també per altres raons, com ara les ambicions de Castella sobre Navarra,⁵³ que topaven amb les d'Aragó, que aspirava a una nova unió amb aquest regne.⁵⁴ Des de la unió de Castella i Lleó gràcies a la doble successió de Ferran III, Castella se sentia més forta, però Jaume I no es deixà intimidar. L'any 1231 va signar amb el rei de Navarra, Sanç VII el Fort, un acord d'adopció i heretament mutus, ja que el monarca no tenia fills legítims, bé que en tenia d'il·legítims.⁵⁵ Era una operació adreçada contra Castella, que aspirava a

49. Ambrosio HUICI i M. Desamparados CABANES, *Documentos...*, vol. IV, doc. 356/500.

50. Joaquim MIRET I SANS, *Itinerari...*, p. 345.

51. Sobre el divorci: Ferran SOLDEVILA, *Vida de Jaume I el Conqueridor*, Barcelona, Aedos, 1968, p. 103 i 121.

52. *Llibre dels feits*, cap. 106, p. 199-200. Charles de TOURTOULON, *Don Jaime I el Conquistador, rey de Aragón, conde de Barcelona, señor de Montpellier*, 2a ed., València, 1874, p. 202-203. Sobre la successió de Ferran III de Castella: Manuel GONZÁLEZ JIMÉNEZ, *Fernando III...*, p. 110-121.

53. Els conflictes territorials entre Castella i Navarra no eren nous. N'hi havia hagut abans, en el mateix regnat de Sanç el Fort: Julio GONZÁLEZ, «Reclamaciones de Alfonso VIII a Sancho el Fuerte y tratado de reparto de Navarra en 1198», *Hispania*, núm. 3 (1943); Julio GONZÁLEZ, *El reino de Castilla en la época de Alfonso VIII*, vol. I, Madrid, CSIC, p. 762-864.

54. Recordem que, després de la mort d'Alfons el Bataller el 1134, Aragó féu rei el germà monjo del difunt, Ramir II, mentre que Navarra se separà d'Aragó i nomenà rei Garcia Ramires VI, descendent de Garcia V, anomenat també Garcia Sanxes III, el de Nájera.

55. CODOIN, ACA, VI, p. 102, doc. 18. Charles de TOURTOULON, *Don Jaime I...*, doc. 10, p. 375-376, i doc. 11, p. 376-377; Eduard GONZÁLEZ HURTEBISE, «Recull de documents inèdits del rey en Jaume I», a *Congrés d'Història...*, p. 1192, doc. 5; Carlos

annexionar-se Navarra o a esgarrapar-li tants territoris com pogués. Si aquest projecte s'hagués consolidat, Jaume I hauria aconseguit vertebrar un estat que hauria dominat tots els Pirineus i que hauria tingut una extensió més competitiva amb la de Castella.

Segurament, Sanç el Fort només perseguia un ajut militar gratuït contra Castella, ja que Jaume I l'havia d'ajudar a la guerra contra aquest regne, si arribava a esclatar. Ho prova l'esclat d'ira del rei navarrès quan Jaume I planejà la lluita contra Castella sobre la base d'una aportació similar de tropes per cada banda.⁵⁶ Sanç el Fort no volia aportar els seus diners a la guerra contra Castella.⁵⁷

Al mateix temps que preparava la conquesta de València, Jaume I tenia posada la vista sobre Navarra. L'actitud d'enuig de Sanç el Fort no varià, però no anul·là l'adopció mútua. Quan Sanç el Fort morí, el 7 d'abril de 1234, Jaume I podia reivindicar la successió i ho féu, però el pacte signat entre tots dos reis no tingué conseqüències perquè mentrestant s'havia esvaït l'amenaça castellana i els navarresos escolliren com a rei, no pas Jaume I, sinó el nebot del monarca difunt, Teobald de Xampanya, fill de Blanca, germana de Sanç el Fort. La primera reacció del rei fou la de fer ocupar alguns dels castells que el monarca navarrès difunt posseïa dins d'Aragó, concretament els d'Escó, Gallur, Trasmoz i Zalatorra. Era un moviment prudent per reivindicar la successió. Probablement el papa Gregori IX suposà que després d'aquest moviment inicial en seguirien d'altres i que esclataria la guerra; per això i per ajudar a la dinastia francesa que s'implantava a Navarra, demanà a alguns eclesiàstics —el bisbe de Calahorra i els abats de Veruela i La Oliva— que fessin de mitjancers entre Jaume I i Teobald I per tal d'aconseguir la concòrdia entre ambdós monarques.⁵⁸ Però Jaume I no podia intentar apoderar-se de Navarra tenint en contra la noblesa navarresa, ariscant-se a provocar una intervenció de Castella. D'altra banda, es trobava en campanya militar per a la conquesta de València, en una primera fase (1233-1235) durant la qual foren conquerides les principals localitats de la comarca septentrional del País Valencià, empresa que no podia abandonar.

Jaume I s'hagué de conformar a la nova situació i signà una treva de quatre anys amb Teobald I el 13 d'octubre del mateix any 1234, en la qual posà els castells que havia pres en mans del bisbe de Tarassona i del mestre de l'Hospital, que els guardarien fins a la fi de la treva; si ambdós monarques no es posaven d'acord, els castells tornarien a poder de Jaume I.⁵⁹

Aquesta fou, doncs, una oportunitat perduda per a refer l'antiga unió de Navarra amb Aragó.

MARICHALAR, *Colección diplomática del rey Don Sancho VIII (el Fuerte) de Navarra*, Pamplona, Aramburu, 1934, p. 208, doc. 175; Ambrosio HUICI MIRANDA, *Colección diplomática de Jaime I el Conquistador*, València, 1916-1922, doc. 95; Ambrosio HUICI i M. Desamparados CABANES, *Documentos...*, vol. I, p. 264, doc 147, i p. 272, doc. 151. Hi ha, a més, documents complementaris. Sobre els fills il·legítims de Sanç el Fort: José M. LACARRA, *Historia política...*, vol. II, p. 91-127; Luis Javier FORTÚN DE CIRIZA, *Sancho VII el Fuerte (1194-1234)*, Iruña, Mintzoa, 1986. Sobre el fracàs de l'adopció: Ramon FERRER NAVARRO, «Una hipótesis en torno al fracasado prohijamiento de Sancho el Fuerte y Jaime I de Aragón», a *Homenaje...*, p. 165-174.

56. Sobre el monarca navarrès: José M. LACARRA, *Historia política...*, vol. II, p. 91-127; Luis Javier FORTÚN DE CIRIZA, *Sancho VII el Fuerte (1194-1234)*, Iruña, Mintzoa, 1986. Sobre el fracàs de l'adopció: Ramon FERRER NAVARRO, «Una hipótesis en torno al fracasado prohijamiento de Sancho el Fuerte y Jaime I de Aragón», a *Homenaje...*, p. 165-174.

57. No volia gastar-hi diners, no perquè no en tingués, sinó perquè era avar. Havia pogut fer préstecs importants a Pere el Catòlic i a Jaume I, amb garantia del lliurament de castells aragonesos, com ja hem dit abans.

58. August POTTHAST, *Regesta Pontificum Romanorum inde ab a. post Christum natum MCXCVIII ad a. MCCIV*, Berlín, 1874-1877, doc. 9518, p. 813; Santiago DOMÍNGUEZ SÁNCHEZ, *Documentos de Gregorio IX (1227-1241) referentes a España*, Lleó, Universidad de León, 2004, doc. 397. Potthast havia datat el document el 30 d'agost de 1234, mentre que Domínguez el data l'1 de setembre.

59. Eduard GONZÁLEZ HURTEBISE, «Recull de documents inèdits del rey en Jaume I», a *Congrés d'Història...*, p. 1197, doc. 11; Ambrosio HUICI i M. Desamparados CABANES, *Documentos...*, vol. I, doc. 202, p. 339. La treva fou renovada el 1243. Eduard GONZÁLEZ HURTEBISE, «Recull de documents inèdits del rey en Jaume I», a *Congrés d'Història...*, p. 1199, doc. 16.

EL CASAMENT DEL REI JAUME I AMB VIOLANT D'HONGRIA: UN PRIMER INTENT D'IMPLICACIÓ EN LES GRANS QÜESTIONS POLÍTiques EUROPEES

Mentre es desenvolupava la primera etapa de la conquesta de València, l'any 1235, el rei es casà amb Violant d'Hongria.⁶⁰ Aquest segon casament sembla una mica fora del context habitual dels enllaços matrimonials de la dinastia barcelonina, malgrat que no era la primera vegada que s'establí una aliança matrimonial amb Hongria. Una tia de Jaume I, Constança, filla del rei Alfons i germana de Pere el Catòlic, s'havia casat amb el rei Eimeric d'Hongria, bé que el monarca morí aviat i Constança es casà novament amb Frederic II de Sicília, després emperador.

El casament de Jaume I amb Violant sembla haver estat idea del papa, segons diu el *Llibre dels feits*.⁶¹ El papa Gregori IX volia fer servir aquest matrimoni en la seva política contra l'emperador Frederic II d'Alemanya. Enric VII, el fill de Frederic II i de Constança d'Aragó, llavors ja difunta, s'havia revoltat contra el seu pare i havia obtingut el suport de les ciutats del nord d'Itàlia i també del duc d'Àustria, ja que estava casat amb una germana del duc austríac. L'emperador, doncs, es veié obligat a lluitar contra Àustria, cosa que li impedí d'atacar les ciutats del nord d'Itàlia, però com que Hongria estava tradicionalment enfrontada a Àustria, el papa temia que la possible aliança d'Hongria amb l'emperador permetés l'atac imperial a les ciutats italianes.⁶² És possible que el mateix Enric VII, cosí germà del rei Jaume I, també hagués intervingut en els tractes, bé que no en tenim constància documental. Segons el mateix *Llibre dels feits*, el rei rebé una altra proposta de matrimoni: la d'una filla del duc d'Àustria, sembla que pel mateix conducte de la Santa Seu; aquest altre enllaç també podia servir per a reforçar el partit del fill rebel de l'emperador, el cosí de Jaume. El rei, però, escollí la filla del rei d'Hongria per una simple qüestió protocol·lària: li semblava més adient a la seva categoria una filla de rei que una filla de duc, especialment perquè ja s'havia casat amb una filla de rei quan es trobava en tantes dificultats en sortir de la infantesa; no podia pas llavors, després d'haver-se guanyat un prestigi amb la conquesta de Mallorca, aspirar a menys que a una filla de rei.⁶³

A la fi, el casament amb Violant d'Hongria no aportà res més que prestigi i no se'n derivà cap profit polític, tampoc per als qui l'havien proposat, perquè el pare de la núvia morí quan ella havia iniciat ja el viatge cap a Barcelona, mentre que Enric VII, el fill de Frederic II, fou finalment derrotat i morí al cap de poc.

REPERCUSSIONS DEL CONFLICTE DEL PAPAT AMB L'EMPERADOR FREDERIC II

L'aliança de Jaume I amb les ciutats llombardes contra l'emperador Frederic II

El casament de Jaume I amb Violant d'Hongria no fou l'únic intent del papa Gregori IX d'utilitzar el nostre monarca en la seva política antiimperial. La derrota soferta per les ciutats llombardes el no-

60. La donació *propter nuptias* és de l'11 de desembre de 1235: Charles de TOURTOULON, *Don Jaime I...*, doc. 13, p. 378. Una nova constitució de la donació és del 23 de desembre del mateix any: Charles de TOURTOULON, *Don Jaime I...*, doc. XIV, p. 379. Cf. també el dot declarat pels ambaixadors hongaresos el 1233: Ambrosio HUICI MIRANDA, *Colección...*, doc. XII. Sobre l'enllaç i la família de la núvia: Tünde MIKES, «Catalunya i Hongria. Història, política i relacions dinàstiques medievals», a *Princeses de terres llunyanes. Catalunya i Hongria a l'edat mitjana*, Barcelona, Museu d'Història de Catalunya, Magyar Nemzeti Múzeum, 2009, p. 27-43, especialment p. 37-39; i, en aquest mateix volum, el treball de Claire PONSICH, «Une petite fille de l'empereur de Constantinople, reine d'Aragon. Identité et pouvoirs de Jolánta Árpád (1215-1251)», p. 529-566.

61. *Llibre dels feits*, cap. 130, p. 221.

62. Odilo ENGELS, «El rey Jaime I de Aragón y la política internacional del siglo XIII», a *Jaime I y su época*, p. 234.

63. *Llibre dels feits*, cap. 130, p. 221.

vembre de 1237 davant les tropes imperials de Frederic II causà una gran alarma a la Santa Seu i a les ciutats llombardes, que veieren en Jaume I el cabdill militar que les podria treure d'aquell mal pas.⁶⁴ La conquesta de Mallorca i la de les comarques septentrionals valencianes havien donat una gran fama a Jaume I a tot Europa: era el cap militar més prestigiós, tenia excel·lents relacions amb la Santa Seu i podia estar predisposat a una aliança amb el bàndol d'aquestes ciutats a causa del parentiu amb el seu cosí germà Enric VII, el fill de l'emperador Frederic II, aliat d'aquestes ciutats contra el seu pare.

Mentre Jaume I es trobava al setge de la ciutat de València, el juny de 1238, es presentaren davant del rei ambaixadors del papa i de les ciutats de Milà, Piacenza, Bolonya i Faenza per tal de negociar una aliança i l'ajuda de Jaume I contra l'emperador. La nostra única font d'informació és Zurita, que sembla que veié el tractat, signat el 13 de juny de 1238, actualment perdut, com altres documents que treia de l'Arxiu Reial i que després s'oblidava de tornar. Els historiadors alemanys que han esmentat aquesta aliança també es basen en Zurita.⁶⁵ Segons aquest tractat, el rei s'obligava a anar personalment a Itàlia amb dos mil cavallers per fer la guerra a l'emperador Frederic II i contra les ciutats de Cremona i Pavia i altres que obeïen l'emperador. Jaume I havia de residir a la Llombardia, a la Marca de Treviso o a la Romanya mentre durés la guerra. Per la seva banda, les ciutats llombardes li oferien cent cinquanta mil lliures per al passatge amb el seu exèrcit a Itàlia, es comprometien a reconèixer-lo com a senyor, defensor i governador amb caràcter vitalici i a pagar-li anualment tot el que els emperadors cobraven a la Llombardia.

Segons Zurita, la reina Violant donava suport al seu marit en aquesta aventura (potser amb l'esperança de treure'n algun profit per als fills comuns). Sembla que, per la banda del rei, signaren el compromís Vidal de Canyelles, bisbe d'Osca; Bernat de Montagut, bisbe de Saragossa; Bernat, bisbe de Vic; Eiximèn, bisbe de Sogorb; fra Ramon Berenguer, mestre del Temple; fra Pere d'Eixea, que s'intitulava mestre de l'Hospital, i els nobles aragonesos Rodrigo de Lizana i Eiximèn d'Urrea. Els ambaixadors llombards eren Otone Cendatario, per Milà i Piacenza, i Giuliano Leonardo per les ciutats de Faenza i Bolonya.⁶⁶

Els signants per la banda de Jaume I eren especialment eclesiàstics, cosa comprensible atès l'interès de la Santa Seu per aquesta aliança, i només dos nobles aragonesos. Potser Zurita féu una tria dels signants o potser la noblesa catalana no estava d'acord amb l'assumpció d'aquest compromís, difícil de portar a terme quan el rei estava embrancat en una guerra de conquesta contra l'islam, més profitosa per als seus regnes. De fet, el seny s'imposà i el rei no passà a Itàlia per a portar a terme aquesta empresa tan agosarada. Tampoc no tenim constància que hi enviés tropes, mentre que, en canvi, hi ha constància que Ferran III de Castella n'envià a favor de l'emperador a precís d'aquest. L'emperador havia demanat ajuda, efectivament, a Anglaterra, França i Hongria. El rei castellà envià també el seu fill Frederic prop de l'em-

64. Sobre l'emperador Frederic II i el seu regnat, cf. la traducció italiana de l'obra d'Ernst H. KANTOROWICZ, *Federico II imperatore*, Milà, Garzanti, 1976, o bé la versió francesa a Ernst H. KANTOROWICZ, *Oeuvres: L'empereur Frédéric II. Les deux corps du roi*, a cura d'Alain Boureau, París, Gallimard, 2000. També són interessants: Pierre RACINE, *Federico II di Svevia. Un monarca medievale alle prese con la sorte*, Milà, Giuffrè, 1998; David ABULAFIA, *Frederick II: a medieval emperor*, Londres, Pimlico, 2002; Mariteresa FUMAGALLI BEONIO BROCHIERI, *Federico II. Ragione e fortuna*, Bari, Laterza, 2004; Jacques BENOIST-MECHIN, *El emperador Federico II (1194-1250)*, Barcelona, Civilización DL, 1989. Pel que fa a la política italiana: Gina FASOLI, *Aspetti della politica italiana di Federico II*, Bolonya, Patron, 1966; Pierre TOUBERT i Agostino PARAVICINI (dir.), *Federico II e le città italiane*, Palerm, Sellerio, 1994.

65. Walter KIENAST, *Die deutschen Fürsten im Dienste der Westmächte bis zum Tode Philips des Schönen von Frankreich*, Utrecht, 1931, p. 86. Agraïixo a Nikolas Jaspert que m'hagi facilitat l'accés a les pàgines que havia de veure d'aquest llibre.

66. Jerónimo ZURITA, *Anales de la Corona de Aragón*, vol. 1, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1967-1986, p. 525-527.

perador per tal de reclamar l'herència de la seva mare i procurar fer carrera política a la cort imperial, bé que, després de la deposició de l'emperador pel papa, abandonà el seu partit i passà al bàndol contrari.⁶⁷

Ignorem si el papa reclamà a Jaume I el compliment del compromís, però sí que li comunicà, l'any 1239, l'excomunió decretada contra l'emperador i les causes d'aquesta decisió, entre les quals figurava la invasió de la Llombardia i de terres pontifícies, la guerra civil d'Alemanya i el casament del fill bastard de l'emperador, Enzo, amb Adelàsia, hereva d'un dels senyorius sards.⁶⁸

La legació del cardenal de Palestrina i les relacions amb els genovesos

Una carta papal de 1239 pot fer suposar que hi havia tensions entre catalans i genovesos i que el papa volia evitar que derivessin en guerra oberta. En realitat, sembla que era més una precaució preventiva del papa Gregori IX que una amenaça real i que fou presa no solament respecte a Jaume I, sinó també prop d'altres prínceps. La Santa Seu pensava en Jaume I com el possible líder de la lluita contra l'emperador Frederic II i volia preservar també el suport dels genovesos: calia evitar qualsevol tensió o guerra entre els seus aliats. Envià, doncs, el cardenal bisbe de Palestrina com a legat pontifici prop de Jaume I per tal que els fes signar una pau.⁶⁹ Interpretem d'aquesta manera la intervenció papal perquè no tenim documentació per banda catalana que ens informi de cap dissensió greu entre catalans i genovesos, bé que no disposem encara dels registres de cancelleria i, per tant, ens falta una font bàsica d'informació. Però tampoc els *Annales Ianuenses* no diuen res de cap incident greu amb els catalans: mencionen el pas per Gènova del cardenal legat, enviat a diversos prínceps, i afirmen que el papa li havia encarregat d'afavorir Gènova.⁷⁰ Poc després, el 1240, Gènova s'aliava obertament amb Milà i Piacenza contra l'emperador.⁷¹

Gènova ja s'havia decantat a favor de l'Església l'any 1238, mentre que tant Savona com tota la Riviera di Ponente, compresa Albenga, es revoltaven contra la capital lligur i es declaraven proimperials; era un moment favorable per als rebels perquè l'emperador havia obtingut l'any anterior, el 1237, una victòria important a Cortenuova sobre els milanesos i altres aliats llombards. Gènova intentà no trencar els lligams amb l'emperador, al qual els seus ambaixadors prestaren jurament de fidelitat, però no volgué fer-li a Gènova una cerimònia de jurament de fidelitat i homenatge i l'emperador, finalment, la proclamà rebel. Gènova no s'espantà i, el 1239, envià un estol de tretze galeres contra Ventimiglia, que fou presa, com l'illa Gallinaria, que pertanyia a Albenga, malgrat que l'emperador havia posat Albenga sota la seva protecció. L'any 1240, Gènova aconseguí recuperar la Riviera di Ponente, llevat de Savona i Albenga, que foren atacades durant aquell any i el següent, mentre que el territori genovès rebia una escamesa de les forces proimperials des de la Lunigiana.⁷²

67. Máximo DIAGO HERNANDO, «La monarquía castellana y los Staufer. Contactos políticos y diplomáticos en los siglos XII y XIII», *Historia Medieval*, núm. 8 (1995), p. 69-73.

68. Francesc MIQUEL ROSELL, *Regesta de Letras Pontificias del Archivo de la Corona de Aragón: sección Cancillería Real (Pergaminos)*, Madrid, 1948, doc. 104 i 105. Cf. els documents publicats a Santiago DOMÍNGUEZ SÁNCHEZ, *Documentos de Gregorio IX*, doc. 841, 954 i 969.

69. Francesc MIQUEL ROSELL, *Regesta de Letras...*, doc. 106-107, p. 68-69. Els documents han estat publicats per Santiago DOMÍNGUEZ SÁNCHEZ, *Documentos de Gregorio IX*, doc. 863 i 864, p. 681-682. Comentat per Peter LINEHAN, *La Iglesia Española y el papado en el s. XIII*, Salamanca, Universidad Pontificia, 1975, p. 167.

70. *Annali Genovesi di Caffaro e de'suoi continuatori del MCCXXV al MCCL*, a cura de C. Imperiale di Sant'Angelo, vol. III, Roma, Istituto Storico Italiano, 1923, p. 94.

71. *Annali Genovesi di Caffaro...*, p. 99.

72. *Annali Genovesi di Caffaro...*, p. 83-87, 92-93 i 96, nota 1, p. 99-103. Teofilo Ossian DE NEGRI, *Storia di Genova*, Milà, A. Martello, 1974, p. 339.

Les conseqüències de la guerra marítima entre proimperials i antiimperials

Gregori IX havia planejat depositar l'emperador en un concili que convocà l'any 1240. El papa demanà a Gènova que li noliegés una flota de vint-i-set naus a fi de transportar fins a la desembocadura del Tíber els prelats de l'Europa occidental que havien d'assistir al Concili de Roma, la Pasqua de 1241, ja que l'emperador impedia el pas per terra. La flota genovesa recollí aquest excepcional passatge a Niça i, després d'aturar-se a Gènova i a Portovenere, malgrat les notícies de la presència al mar d'una flota pisana i imperial, continuà el viatge; trobà aquesta flota el 25 d'abril de 1241, prop de l'illa del Giglio, i fou derrotada. La flota pisana i imperial era dirigida pel genovès Andreolo de Mari, fill d'Ansaldo de Mari. Pare i fill havien sortit secretament de Gènova poc abans, quan l'emperador havia fet arribar a Ansaldo de Mari l'oferta de nomenar-lo almirall del regne de Sicília, càrrec que havia quedat vacant per la mort de Nicolino Spinola. Sembla que l'espionatge dels partidaris de l'emperador dins mateix de Gènova havia facilitat informació sobre el moviment de la flota.⁷³ La derrota causà uns dos mil morts i ferits i quatre mil presoners, entre els quals hi havia cent dignitats eclesiàstiques i personalitats de la cúria. L'emperador els empresonà primer al castell de San Gimignano i després els portà a Pulla, mentre que els monjos i els clergues més humils romangueren presoners a Pisa. Naturalment, el papa llançà un interdicte sobre Pisa que durà ben bé setze anys, fins a la reconciliació amb el papa Alexandre IV el 1257.⁷⁴ Els genovesos reberen atacs incessants per terra i per mar des de la derrota durant un parell d'anys, bé que ells passaren també a l'atac aviat, especialment per sotmetre Savona, cosa que no aconseguiren.⁷⁵

El papa Gregori IX morí el mateix any 1241 de la derrota a l'illa del Giglio, però el seu successor, Innocenci IV, continuà l'enfrontament amb l'emperador, com també el continuà Gènova.

Entre 1241 i 1244 la presència de l'estol imperial o del genovès entre Gènova i Savona fou constant. Ambdues parts procuraven prendre els vaixells mercants i els que portaven provisions a Savona o a Gènova. Atesa aquesta situació, no té res d'estrany que resultés pres un vaixell català que potser es dirigia a Gènova, bé que és possible també que fos pres, simplement, perquè Jaume I era aliat de la Santa Seu. Els perjudicats eren Ferrer de Mirambell, Ferrer Ocelló, Pere Forn, Ramon Bosser de Cardona, Pere Sanglada i Abaym Scandaravim i els culpables homes d'Albenga i de Savona, que pertanyien a la jurisdicció de l'emperador. La presa soferta era valorada en trenta mil sous melgoresos. No tenim altres detalls de l'incident, com ara on s'esdevingué, quan, quina era la destinació del vaixell català o quina càrrega portava. Sabem únicament que tingué lloc abans del 25 de gener de 1245, data en la qual Jaume I autoritzà Ferrer de Mirambell a executar penyores contra les persones i béns que es trobessin sota la jurisdicció de l'emperador, a terra o a mar, a qualsevol lloc on els trobés, llevat de la vila de Montpeller, per tal d'indemnitzar el dany sofert. Segons la reglamentació sobre represàlies d'aquesta època, les penyores que poguessin prendre a partir d'aquesta llicència haurien d'ésser mantingudes «de manifest», sense vendre-les, durant un mes, per si hi havia reclamacions; només després d'aquest termini podien vendre-les per tal d'indemnitzar la presa soferta.⁷⁶ Durant l'any 1244, quan segurament s'esdevingué la presa del vaixell català, l'armada imperial havia estat present a les mars de

73. *Annali Genovesi di Caffaro...*, p. 104-106 i 111-113.

74. Luisa CECCARELLI LEMUT, «Pisa nel Mediterraneo durante il XIII secolo», *Bollettino Storico Pisano*, vol. LXXV (2006), p. 1-20.

75. *Annali Genovesi di Caffaro...*, p. 114-147.

76. Arxiu de la Catedral de Barcelona, C-I-10; regest a Josep OLIVERAS CAMINAL, *Cartas reales (siglos XII-XV)*. Catálogo, núm. 28, p. 31-32 (1245, gener, 25. Setge de Xàtiva). L'autor no reduí la data i indicà l'any 1244.

Gènova i Savona i fins i tot anà a cercar genovesos vers Tunis.⁷⁷ La guerra era oberta i també el papa Innocenci IV sentia l'amenaça del poder imperial, tant que sortí de Roma i s'embarcà en una flota genovesa que el portà discretament a Gènova, d'on pogué continuar cap a Lió. Fou en aquesta ciutat on, amb més seguretat, reuní el concili que condemnà l'emperador Frederic II.⁷⁸ El papa comunicà al rei Jaume I la nova excomunió de l'emperador, l'any 1245, amb la privació de la dignitat imperial.⁷⁹

La guerra continuà i les activitats de la flota imperial, que buscava vaixells genovesos o que portessin provisions o mercaderies a Gènova, tingué novament conseqüències desagradables per a un vaixell català. Segons els *Annales Ianuenses*, l'any 1247, vint galeres armades de l'emperador, de les quals era almirall Ansaldo de Mari, sortiren de Pisa per anar cap a Gènova i després a Savona; pel camí, prengueren dues galeres de Marsella, que anaven cap a Gènova, carregades de bales de draps de França, que pertanyien a mercaders de Gènova i Piacenza. L'estol imperial prosseguí viatge cap a Provença i féu molt de mal, perquè ningú no sabia res de la seva presència. Prengué dues tarides de Tortosa, carregades de blat i uns quants llenys, dels quals la Crònica no indica l'origen.⁸⁰

L'únic vestigi de la implicació catalana en aquest gran conflicte són aquests incidents, els únics que coneixem per ara, un amb partidaris de l'emperador i un altre directament amb la flota imperial; ben poca cosa al costat del paper que el papa Gregori IX i la lliga llombarda haurien volgut confiar a Jaume I.

LES RELACIONS AMB CASTELLA I AMB NAVARRA DURANT ELS ANYS CENTRALS DEL REGNAT DE JAUME I

Les relacions amb aquests dos estats tenen ponència pròpia dins de les actes i, per tant, em limitaré a recordar-ne, de manera sintètica, les principals incidències. Hi hagué moments de fortes tensions amb Castella, durant l'època de la conquesta de València, malgrat els lligams familiars establerts amb el casament del primogènit de Castella, Alfons, i una de les filles de Jaume I, Violant, l'any 1243⁸¹ i, posteriorment, el de l'infant Manuel amb una altra filla, Constança, concertat el 1256.

Un moment de tensió amb Castella es produí el 1244 a causa de l'apropament de Jaume I als límits fixats per a les seves conquestes, que féu posar nerviosos els castellans, malgrat que el monarca respectà estrictament els acords vigents. Durant la darrera campanya per a la conquesta del regne de València, entre 1239 i 1245, en efecte, foren conquerits els territoris des del Xúquer fins a Biar, que era el límit establert amb Castella per a la futura conquesta catalana als tractats de Tudellén (1151) i de Cazola (1179). L'infant Alfons de Castella, el futur Alfons X el Savi, intentà apoderar-se de Xàtiva, que era de la conquesta catalana, transgredint els tractats i posant en perill la pau entre els dos regnes. L'actitud enèrgica de Jaume I obligà l'infant a negociar i finalment foren confirmats els límits establerts anteriorment al Tractat d'Almirra (1244). Un altre punt de fricció amb Castella sorgí del suport donat a la revolta d'al-Azraq, un noble sarraí que es posà al front d'una revolta, entre 1247 i 1249, que havia començat a la darrerria de 1245 o començaments de 1246 a la comarca de Pego i que es va esten-

77. *Annali Genovesi di Caffaro...*, p. 150-151.

78. *Annali Genovesi di Caffaro...*, p. 151-156. Teofilo OSSIAN DE NEGRI, *Storia di Genova*, p. 342-347.

79. FRANCESC MIQUEL ROSELL, *Regesta de Letras...*, doc. 121, 123-124 i 136.

80. *Annali Genovesi di Caffaro...*, p. 173.

81. L'escriptura d'esposalles a: Eduard GONZÁLEZ HURTEBISE, «Recull de documents inèdits del rey en Jaume I», a *Congrés d'Història...*, p. 1201, doc. 19; Ferran VALLS TABERNER, «Relacions familiars i polítiques entre Jaume I el Conqueridor i Alfons el Savi», *Bulletin...*, núm. XXI (1919), p. 9-10; Julio GONZÁLEZ, *Reinado y diplomas de Fernando III*, vol. III, Còrdova, 1986, p. 339.

dre a altres comarques. El 1251, la revolta s'havia revifat i tornava a acabdillar-la al-Azraq. Fou vençuda el 1257: al-Azraq s'exilià l'any següent i, amb ell, molts dels altres rebels.

Altres causes de fricció amb Castella foren les ambicions sobre Navarra i el suport donat per part del rei de Castella a l'infant Alfons, primogènit de Jaume I, que s'havia enfrontat amb el seu pare a causa de la divisió dels regnes entre els fills que aquest programava.⁸²

El Tractat de Sòria, de 1256, tornà a restablir les bones relacions amb Castella i Jaume I es comprometé a indemnitzar els danys causats pels seus súbdits als castellans.⁸³ Fou en aquest moment que es pactà el matrimoni de l'infant Manuel, germà del rei de Castella, amb una de les filles de Jaume I, Constança, promesa abans, com hem vist, al rei de Navarra. Però les dificultats foren constants amb Alfons el Savi. L'any 1259 pretenia fer-se nomenar emperador d'Espanya, cosa a la qual s'oposà radicalment Jaume I, ja que el pas següent hauria estat pretendre una supremacia sobre els altres regnes de la Península.⁸⁴ El professor Manuel González ho exposa amb més detall a la seva ponència.

Malgrat totes aquestes dificultats, Jaume I féu un favor impagable a Castella quan portà a terme la conquesta del regne de Múrcia, que s'havia revoltat contra Castella el 1264. Alfons el Savi havia demanat ajut al seu sogre perquè no podia afrontar la revolta dels sarraïns dels seus regnes i l'atac simultani del rei de Granada a les seves fronteres. Jaume I es féu càrrec de la conquesta, malgrat que els seus estats no eren partidaris de donar un ajut gratuït. Conquerí el regne entre 1265 i 1266 i el repoblà. Els seus successors no consideraren encertada aquesta política i més endavant reclamaren el regne de Múrcia, del qual aconseguiren la meitat després de la guerra amb Castella de 1296-1304.⁸⁵

Pel que respecta a les relacions amb Navarra, ateses les aspiracions al tron de Jaume I en virtut del pacte amb Sanç el Fort, és natural que hi hagués una certa tensió, que obligava a la signatura de treves periòdicament: l'any 1234 i el 1243,⁸⁶ però després aquestes tensions es van esvaïr i la prova n'és que

82. José de MORET, *Annales del reyno...*, vol. III, p. 268-269 (1.22, cap. 2).

83. *Memorial Histórico Español*, vol. I, Madrid, Real Academia de la Historia, 1951, p. 121 i 122; Eduard GONZÁLEZ HURTEBISE, «Recull de documents inèdits del rey en Jaume I», a *Congrés d'Història...*, p. 1207-1208, doc. 28 i 29; Ambrosio HUICI i M. Desamparados CABANES, *Documentos...*, vol. III, doc. 742-743, p. 229-230.

84. Eduard GONZÁLEZ HURTEBISE, «Recull de documents inèdits del rey en Jaume I», a *Congrés d'Història...*, p. 1209, doc. 33; Manuel GONZÁLEZ JIMÉNEZ, *Alfonso X...*, p. 135.

85. Sobre la conquesta: Juan TORRES FONTES, *La reconquista de Murcia en 1266 por Jaime I de Aragón*, Múrcia, 1967; Carlos de AYALA MARTÍNEZ, «Jaime I y la sublevación mudéjar-granadina de 1264», a *Homenaje al Prof. Juan Torres Fontes*, vol. I, Múrcia, Universidad y Academia Alfonso X el Sabio, 1987; Josep David GARRIDO i VALLS, «La conquista y repoblación de Murcia según las crónicas catalanas», a *Repoblación y conquista*, Aguilar de Campoo, Fundación Santa María la Real, 1993; Josep David GARRIDO i VALLS, *Jaume I i el regne de Múrcia*, Barcelona, Dalmau, 1997; Robert I. BURNS, «The crusade against Murcia; Provisioning the Armies of James the conqueror, 1264-1267», a Harvey J. HAMES (ed.), *Jews, Muslims and Christians in and around the Crown of Aragon. Essays in Honour of Professor Elena Lourie*, Brill, 2003. Sobre el repoblament: Josep Maria FONT RIUS, «La reconquista y repoblación de Levante y Murcia», a *La reconquista española y la repoblación del país*, Saragossa, CSIC, 1951; Miguel GUAL CAMARENA, «La Corona de Aragón en la repoblación murciana», a *VII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, Barcelona, 1964; Juan TORRES FONTES, *Repartimiento de Murcia*, Madrid, CSIC, Escuela de Estudios Medievales, Academia Alfonso X el Sabio, 1960; Juan TORRES FONTES, «Jaime I y Alfonso X. Dos criterios de repoblación», a *VII Congrés d'Història...*; Juan TORRES FONTES, *Repartimiento de la huerta y campo de Murcia en el siglo XIII*, Múrcia, Patronato José M. Quadrado, Academia Alfonso X el Sabio, 1971; Juan TORRES FONTES, *Repartimiento de Lorca, estudio y edición*, Lorca, Ayuntamiento de Lorca, Academia Alfonso X el Sabio, 1977; Juan TORRES FONTES, *Repartimiento de Orihuela*, Oriola, Múrcia, Academia Alfonso X el Sabio, Patronato Ángel García Rogel, 1988; Juan TORRES FONTES, «Los Repartimientos murcianos del siglo XIII», a *De Al-Andalus a la sociedad feudal: los Repartimientos bajomedievales*, Barcelona, CSIC, Institució Milà i Fontanals, 1990.

86. Eduard GONZÁLEZ HURTEBISE, «Recull de documents inèdits del rey en Jaume I», a *Congrés d'Història...*, p. 1197-1198, doc 11, i p. 1199, doc. 16.

Teobald I disposà en el seu testament que, a la seva mort, el seu regne, el seu hereu Teobald i la seva muller Margarida quedessin sota la protecció i tutoria de Jaume I.⁸⁷

El rei navarrès havia estat previsor perquè, quan morí, el 1253, es van reproduir les tensions i els intents d'invasió castellana, fet que va estar a punt de fer esclatar la guerra entre Castella i la Corona catalanoaragonesa. Jaume I, en el seu paper de defensor de l'hereu de Navarra i el seu regne, signà una aliança defensiva i ofensiva amb la reina Margarida de Navarra i el seu fill Teobald II, adreçada especialment contra Castella. Fou pactat també el matrimoni de Teobald amb una de les filles de Jaume I, Constança, que finalment no es portà a terme.⁸⁸

Aquesta amistat i aliança tan estreta derivà cap a una situació de tensió cap als volts de 1257, a causa d'alguns conflictes fronterers; aquest any fou signada una treva entre tots dos regnes per tal de pacificar la situació,⁸⁹ pacificació que es veié novament compromesa a causa de les lluites nobiliàries, que travessaven les fronteres.⁹⁰ La treva fou renovada l'any 1266.⁹¹ Una nova crisi successòria a Navarra es produí l'any 1270, quan Teobald morí a la croada del rei Lluís IX de França, sense fills; se solucionà amb la successió a favor del seu germà Enric, bé que hi hagué alguna tensió a la frontera, però ben aviat, el 1271, fou signada una treva; pocs mesos després, l'infant Ferran de la Cerda demanava ajuda al rei Jaume I per a conquerir Navarra, a la qual cosa respongué Jaume I denegant aquesta ajuda i recordant que l'infant Pere tenia drets sobre Navarra.⁹²

La mort del rei Enric el 1274 fou aprofitada per Jaume I per a intervenir militarment a Navarra, en virtut dels antics drets d'Aragó sobre aquest regne i en virtut també de l'acord d'adopció mútua signat per ell mateix i per Sanç el Fort. L'infant Pere marxà a Navarra per a actuar-hi com a regent, d'acord amb una gran part de la noblesa navarresa; una filla del monarca difunt fou promesa amb el fill gran de l'infant, amb el compromís de preservar la independència de Navarra. L'infant Pere fou acceptat com a rei a les Corts d'Olite de 1274, però les revoltes nobiliàries a Aragó i a Catalunya, que impedièn la plena dedicació del rei i de l'infant als afers de Navarra, la guerra civil entre les diverses faccions navarreses i l'entrada a aquest regne d'un exèrcit castellà impedièn que aquest projecte es pogués consolidar.⁹³ Finalment, l'hereva de Navarra, que havia fugit a França amb la seva mare, es casà amb el rei francès Felip el Bell el 1284 i acabaren així les aspiracions catalanoaragoneses a la Corona navarresa. El professor Juan Carrasco exposa aquests fets amb més detall a la seva ponència.

87. José de MORET, *Annales del reyno...*, vol. III, p. 208 (1.21, cap. 5) i p. 256-258 (1.22, cap. 1).

88. CODOIN, VI, doc. XX, p. 111-119 (1253, agost, 3); Eduard GONZÁLEZ HURTEBISE, «Recull de documents inèdits del rey en Jaume I», a *Congrés d'Història...*, p. 1202, doc. 23; Jean Auguste BRUTAILS, *Documents des Archives de la Chambre de Comptes de Navarre (1196-1384)*, París, 1890, doc. 16 i 17, p. 17-18; Ambrosio HUICI i M. Desamparados CABANES, *Documentos...*, vol. III, doc. 624, p. 105-110, i doc. 645, p. 130-133; José de MORET, *Annales del reyno...*, vol. III, p. 256-258, 263-269 i 271.

89. Eduard GONZÁLEZ HURTEBISE, «Recull de documents inèdits del rey en Jaume I», a *Congrés d'Història...*, p. 1208, doc. 30; José de MORET, *Annales del reyno...*, vol. III, p. 275-276 (1.22, cap. 3).

90. Eduard GONZÁLEZ HURTEBISE, «Recull de documents inèdits del rey en Jaume I», a *Congrés d'Història...*, p. 1222-1223, doc. 60; Ambrosio HUICI i M. Desamparados CABANES, *Documentos...*, vol. V, doc. 1345, p. 51.

91. Ferran SOLDEVILA, *Pere el Gran*, vol. I, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1995, p. 243, i doc. 27, p. 456.

92. Eduard GONZÁLEZ HURTEBISE, «Recull de documents inèdits del rey en Jaume I», a *Congrés d'Història...*, p. 1243-1244, doc. 93, i p. 1250, doc. 107; *Memorial Histórico...*, p. 204; Ferran SOLDEVILA, *Pere el Gran*, vol. I, p. 267.

93. Ferran SOLDEVILA, *Pere el Gran*, vol. I, p. 266-286, doc. 46-53, p. 467-471; José YANGUAS Y MIRANDA, *Diccionario de antigüedades del reino de Navarra*, vol. II, Pamplona, Diputación Foral de Navarra, Institución Príncipe de Viana, 1964, p. 514-516.

LES RELACIONS AMB PORTUGAL

Les relacions amb Portugal van passar en bona part a través de l'infant Pere, fill del rei Sanç I de Portugal i de Dolça, filla del comte Ramon Berenguer IV de Barcelona. S'hagué d'exiliar a causa de les desavinences amb el seu germà el rei Alfons II per causa de l'herència paterna. Primer es refugià a la cort del seu excunyat Alfons IX de Lleó, després es posà al servei del sultà del Marroc Al-Mustansir i el 1229 ja era a Catalunya, on fou acollit pel seu cosí Jaume I; poc després, es casà amb la comtessa Aurembiaix d'Urgell, de la qual heretà el comtat d'Urgell i la vila de Valladolid quan morí, el 1231. Jaume I estava molt interessat a incorporar el comtat d'Urgell a la seva Corona, per evitar que es reobrissin els conflictes que havien complicat els anys inicials del seu regnat. Per aquest motiu el rei li proposà, el 1231, una permuta per la qual l'infant cedia al rei el comtat d'Urgell i rebia en senyoriu vitalici l'illa de Mallorca i les rendes que pagava Menorca, que es trobava sota l'alta sobirania del rei; l'infant es reservà, però, els drets sobre Valladolid, mentre que el rei es reservava els castells més importants de Mallorca; l'infant podia disposar d'una tercera part dels béns i rendes que rebia (els que pertanyien al rei) per transmetre'ls als seus hereus, que els havien de mantenir en feu pel rei. L'infant no es titulà mai rei, sinó senyor del regne de Mallorca, on exercí uns poders semblants als d'un lloc-tinent reial. L'infant es traslladà a Mallorca el 1232 amb el rei, davant de l'alarma d'un atac imminent del rei de Tunis, que finalment no s'esdevingué. S'ocupà dels afers de govern de l'illa i de negociar, en nom del rei, els acords amb Gènova de 1233 i un tractat amb la dinastia Hàfsida de Tunis el 1240. El 1235, les seves tropes —una quarta part dels efectius reunits— prengueren part en la conquesta d'Eivissa juntament amb les de l'arquebisbe de Tarragona i les del comte Nunó Sanç; rebé, per aquest motiu, una part de l'illa.

L'any 1236, l'infant prestà homenatge a la reina Violant per Mallorca, Menorca i Eivissa, perquè, si s'esdevenia el cas que el rei premoria la reina, les rendes pervinguessin a la reina i als seus fills. Però el senyoriu sobre Mallorca, que havia d'ésser vitalici, sofrí canvis: primer, l'any 1244, el canvià amb el rei per diverses viles valencianes i, finalment, canvià aquestes viles per una pensió vitalícia de trenta mil sous de València anuals sobre les rendes de la procuració reial de Mallorca.

Sembla que intervingué en la guerra civil portuguesa ajudant el seu nebot Alfons III en contra del rei Sanç II. Participà en el setge de Sevilla al costat del rei de Castella Ferran III el Sant i rebé heretats al territori d'aquesta ciutat. El 1249, l'infant ja havia tornat a terres de la Corona catalanoaragonesa, on s'enfrontà al rei en favor del primogènit, l'infant Alfons, a causa de la divisió dels regnes entre els fills de Jaume I; tots dos es refugiaren prop del rei de Castella, Ferran III, a Sevilla. Finalment, es produí una reconciliació i un acord i tornà a Mallorca, on morí poc després, el 1256.⁹⁴

Les relacions amb la cort portuguesa estan poc documentades en aquesta època. Sembla que Jaume I envià ambaixadors a Portugal l'any 1245 després de la deposició del rei Sanç II i que intentà donar algun suport al futur Alfons III per indicació de l'infant Pere de Portugal. Més endavant, passada la guerra civil, hi hagué un acord amb Portugal signat cap a final de 1254 o començament de 1255, però per ara no està prou documentat. Jaume I podia haver intentat aïllar Castella dins de la Península en un moment de tensió a Navarra, mentre que el rei Alfons III de Portugal havia tingut problemes amb Castella per la qüestió de l'Algarve, aparentment tancada el 1253, però que tornaria a

94. Diego MONFAR I SORS, «Historia de los condes de Urgel», CODOIN, Barcelona, vol. ix, 1853, p. 497-518; Ambrosio HUICI i M. Desamparados CABANES, *Documentos...*, doc. 235, p. 379-380, i doc. 535, p. 351-352; Ferran SOLDEVILA, *Jaume I. Pere el Gran*, Barcelona, Teide, 1955, p. 25; Ferran SOLDEVILA, *Vida de Jaume I...*, p. 112-114 i 177-179; Álvaro SANTAMARÍA, «Alba del reino de Mallorca», a *Historia de Mallorca*, vol. III, Palma de Mallorca, 1970, p. 1-84.

sorgir més endavant.⁹⁵ Quan es produí el rebrotament del contenciós per l'Algarve, hi ha constància de la intervenció de Jaume I en les negociacions entre Castella i Portugal per solucionar-lo, cosa que s'aconseguí al Tractat de Badajoz de 1267.⁹⁶

LES RELACIONS AMB ANGLATERRA

Les relacions amb Anglaterra mai no formaren part de l'eix central de la política internacional de Jaume I. S'intensificaren només quan calia un contrapès davant de França o de Castella. El 1253 hi hagué l'intent de lligar un matrimoni entre el primogènit de Jaume I, Alfons, i una filla d'Enric III d'Anglaterra anomenada Beatriu, segurament per contrabalançar l'aliança francocastellana.⁹⁷ Potser Anglaterra volia aquesta aliança perquè en aquells moments tenia un conflicte amb Castella per la Gascunya, és a dir, pel territori entre Baiona i Guipúscoa, que Castella reclamava com a part del dot d'Elionor d'Anglaterra, esposa d'Alfons VIII. El 1253, Castella l'havia tornat a reivindicar quan Gastó de Montcada, vescomte de Bearn, i Guiu de Llemotges es feren vassalls d'Alfons X a Sevilla,⁹⁸ però com que l'any següent Anglaterra i Castella es posaren d'acord en aquesta qüestió i s'aliaren contra Navarra, el matrimoni pactat per al primogènit del rei Jaume I fou abandonat. Alfons es prometé amb Constança de Montcada, hereva del vescomtat de Bearn, i a més morí aviat, el 1260,⁹⁹ mentre que Beatriu es casà amb el primogènit del duc de Bretanya.¹⁰⁰

La desavinença anglocastellana per la Gascunya no quedà totalment resolta el 1254 i, a aquesta que-rel·la, s'hi afegí la rivalitat per la Corona imperial alemanya entre Alfons X i Ricard de Cornualla, germà del rei anglès, escollits tots dos rei de romans l'any 1257; entre el 1256 i el 1258, Castella atíà el descontentament contra Anglaterra a la Gascunya i donà suport a Gastó VII de Montcada, vescomte de Bearn, que havia abandonat el partit anglès per passar-se al francès; l'infant Alfons, el primogènit de Jaume I, promès de la filla gran de Gastó, també participà en l'hostilització dels anglesos. Malgrat aquesta implicació del seu primogènit, sempre rebel, en aquests incidents, l'any 1257, Jaume I tingué una intervenció amistosa en el conflicte entre Anglaterra i Castella per la qüestió gascona; per tal de concordar ambdues parts, envià el prior de Cornellà a la cort anglesa, on trobà també l'ambaixador de Castella, el bisbe de Jaén.¹⁰¹

Hi ha constància, a través dels llibres de comptes de l'infant, de l'arribada d'algun missatger del rei d'Anglaterra, per exemple el 1269, però no sabem res dels encàrrecs que portava, només que també anà a Castella.¹⁰² Aquest contacte i d'altres degueren servir per negociar una aliança matrimonial

95. Luis Adao da FONSECA, «Contribución para el estudio de las relaciones diplomáticas entre Portugal y Aragón en la Edad Media: el tratado de alianza de 1255», a *Jaime I y su época*, p. 547-556.

96. Antonio BALLESTEROS, *Alfonso X el Sabio*, Barcelona, Múrcia, 1961, doc. 1265, p. 1121; Manuel GONZÁLEZ JIMÉNEZ, *Alfonso X...*, p. 187-188.

97. Thomas RYMER, *Foedera, conventiones, litterae et cujuscumque generis acta publica inter reges Angliae et alios...*, vol. I, Londres, Fonson, 1727-1735, p. 490; Eduard GONZÁLEZ HURTEBISE, «Recull de documents inèdits del rey en Jaume I», a *Congrés d'Història...*, p. 1202, doc. 22.

98. Manuel GONZÁLEZ JIMÉNEZ, *Alfonso X...*, p. 75-76.

99. Ferran SOLDEVILA, *Jaume I. Pere...*, p. 38.

100. Thomas RYMER, *Foedera, conventiones...*, vol. I, p. 675.

101. Thomas RYMER, *Foedera, conventiones...*, vol. I, p. 696; Eduard GONZÁLEZ HURTEBISE, «Recull de documents inèdits del rey en Jaume I», a *Congrés d'Història...*, p. 1207, doc. 27; Carlos de AYALA, *Directrices fundamentales...*, p. 191-201; Anthony GOODMAN, «Alfonso X and the English Crown», a *Alfonso X el Sabio, vida, obra y época*, Madrid, Sociedad Española de Estudios Medievales, 1989, p. 47. Sobre Gastó i la branca dels Montcada, vescomtes de Bearn: Santiago SOBREQUÉS I VIDAL, *Els barons de Catalunya*, Barcelona, Vicens Vives, 1961, p. 102-105.

102. Ferran SOLDEVILA, *Pere el Gran*, vol. I, p. 303.

que fou pactada l'any 1273 entre una filla del rei d'Anglaterra i el fill gran de l'infant Pere, Alfons. Per al rei Pere, aquesta aliança era una garantia enfront de França per quan arribés el moment d'enfrontar-se a Carles d'Anjou. Tampoc aquesta vegada el matrimoni no es pogué dur a terme per la mort del nuvi, el rei Alfons, en plena joventut, quan la seva promesa es dirigia ja a Barcelona.¹⁰³

LES RELACIONS AMB FRANÇA I EL TRACTAT DE CORBEIL

Malgrat que Jaume I intentà evitar que Provença, governada per una branca de la dinastia barcelonina, caigués sota la influència francesa pel matrimoni de la seva hereva, no ho aconseguí i fou el germà petit del rei de França, Carles d'Anjou, qui s'hi casà.¹⁰⁴ La pressió tan forta exercida pel rei de França, que havia aconseguit drets a la successió tant de Tolosa com de Provença, féu que finalment Jaume I renunciés als seus drets sobre les terres occitanes al Tractat de Corbeil, de 1258, mentre que Lluís IX de França renunciava als drets sobre Catalunya, com a descendent de Carlemany, obsolets però no oblidats, especialment en uns moments de reivindicació a França de l'herència de Carlemany.¹⁰⁵ Fou pactat també el matrimoni entre la infanta Elisabet, filla del Conqueridor, i el fill i hereu del rei de França, Felip l'Ardit, que era el secundogènit però que, a causa de la mort del seu germà gran, Lluís, es convertí en hereu. El matrimoni d'Elisabet no es portà a terme fins al 5 de juliol de 1262, a Clarmont-Ferrand, on l'acompanyà el seu pare. Jaume I hagué de vèncer els escrúpols del rei de França, Lluís IX, a unir totes dues famílies després del matrimoni celebrat, poc abans, a Montpeller entre el seu primogènit Pere i la infanta Constança de Sicília, a causa de l'enfrontament del papat amb la família Hohenstaufen. A fi de poder celebrar el matrimoni, Jaume I s'hagué de comprometre a no ajudar els Hohenstaufen.¹⁰⁶ De tots aquests punts, se n'ocupa el professor Martí Aurell a la seva ponència.¹⁰⁷

UN CANVI DE POLÍTICA: EL CASAMENT DE L'INFANT PERE AMB UNA HOHENSTAUFEN. L'ANIQUILAMENT DELS HOHENSTAUFEN PER CARLES D'ANJOU

Tingué una importància decisiva per al futur el casament del fill de Jaume I, Pere, amb Constança de Hohenstaufen, filla del rei Manfred de Sicília, que acabo de mencionar, cap de la branca sicília-

103. Thomas RYMER, *Foedera, conventiones...*, vol. II, p. 14 i 214; Pròsper de BOFARULL, *Los condes de Barcelona vindicados*, Barcelona, 1836, p. 249-250; L. KLÜPFEL, *Die äussere Politik Alfonsos III von Aragonien (1285-1291)*, Berlín, Leipzig, 1911-1912, p. 9-11; Santiago SOBREQÜÉS i VIDAL, «Alfons el Franc», a *Els descendents de Pere el Gran*, Barcelona, Teide, Vicens Vives, 1954, p. 12, 28-29, 40-41 i 45, nota 15; Ferran SOLDEVILA, *Jaume I. Pere...*, p. 108 i 126. Ferran SOLDEVILA, *Vida de Pere el Gran i d'Alfons el Liberal*, Barcelona, Aedos, 1963, p. 156, 227, 240, 287, 297-299 i 323; Ramon MUNTANER, *Crònica*, p. 815, 817, 818 i 822-824.

104. Robert I. BURNS, «The loss of Provence. King Jame's raid to kidnap its heiress (1245)», a *Montpellier, la Couronne...*

105. Charles de TOURTOULON, *Don Jaime I...*, vol. II, doc. 10, p. 439-444; CODOIN, vol. VI, doc. 27, p. 129; Eduard GONZÁLEZ HURTEBISE, «Recull de documents inèdits del rey en Jaume I», a *Congrés d'Història...*, p. 1208, doc. 31; Ambrosio HUICI i M. Desamparados CABANES, *Documentos...*, vol. IV, doc. 1003, p. 91.

106. CODOIN, vol. VI, Barcelona, 1850, doc. XXVIII, p. 139-141; Charles de TOURTOULON, *Don Jaime I...*, vol. II, doc. XI i XIV, p. 445-448; Ambrosio HUICI i M. Desamparados CABANES, *Documentos...*, vol. IV, doc. 1004, p. 97; Charles-Victor LANGLOIS, *Le règne de Philippe III le Hardi*, París, 1887, p. 51-52; Daniel GIRONA LLAGOSTERA, «Mullerament de l'infant en Pere de Catalunya ab Madona Constança de Sicília», a *Congrés d'Història...*, p. 232-299; Joaquim MIRET I SANS, *Itinerari...*, p. 272, 277 i 322-326; Ferran SOLDEVILA, *Vida de Jaume I...*, p. 265-266; Ferran SOLDEVILA, *Pere el Gran*, vol. I, p. 103-105; Gérard SIVÉRY, *Philippe III le Hardi*, París, Fayard, 2003, p. 34-36, 44, 72-75, 82 i 283.

107. Ja he indicat bibliografia sobre les relacions amb França a la nota 2. Són particularment interessants les consideracions del professor Engels sobre aquestes relacions: Odilo ENGELS, «El rey Jaime I de Aragón y la política internacional del siglo XIII», a *Jaime I y su época*.

na, no legítima, de la família imperial alemanya. En realitat, el títol de rei de Sicília tampoc no era legítim, perquè corresponia al seu nebot Conradí, nèt per línia legítima de l'emperador Frederic II; Manfred havia fet córrer que Conradí havia mort a Alemanya per apropiarse el títol.¹⁰⁸ L'entramat polític entorn del matrimoni entre l'infant Pere i Constança de Sicília fou estudiat minuciosament, a partir de les fonts disponibles, per Ferran Soldevila; serà, doncs, a la seva obra inacabada *Pere el Gran* que recorrerem constantment en aquest apartat, recollint també noves aportacions procedents de la documentació papal i d'estudis diversos.

Desclot diu a la seva crònica que la iniciativa del matrimoni entre l'infant Pere i Constança sortí del rei Manfred.¹⁰⁹ Era natural que fos així, perquè necessitava aliats i la Corona catalanoaragonesa havia mostrat un fort potencial militar i polític en la seva gran expansió territorial, portada a terme en poc temps. D'altra banda, la dinastia de Barcelona ja s'havia emparentat precedentment amb els Hohenstaufen: en temps de Pere el Catòlic, la seva germana Constança s'havia casat amb Frederic II, llavors amb l'aprovació i la suggestió papal. Era una línia d'enllaços que ja tenia precedents a l'època del regne normand de Sicília i comtal catalana i que havia estat dissenyada per donar oportunitats d'influència o d'establiment de la dinastia barcelonina en aquest regne.

Manfred devia creure que no era previsible que Jaume I rebutgés l'oferta matrimonial, malgrat que fins llavors s'havia alineat al costat de la Santa Seu i contra el bàndol imperial, tant per la tradició d'enllaços com també perquè la inclinació excessiva de la Santa Seu envers els interessos francesos havia començat a provocar un refredament en aquella alineació, cosa que Manfred devia haver percebut.

Les negociacions concloueren el 1260 en un compromís matrimonial i la fixació del dot. Per a Jaume I i per al seu fill Pere, aquesta aliança matrimonial era molt atractiva: la núvia aportava un dot molt important de cinquanta mil unces d'or i, de moment, era l'hereva del seu pare; la possibilitat d'unir el regne de Sicília i Nàpols a la Corona catalanoaragonesa era una perspectiva plausible. És cert que Manfred era encara jove i podia tenir fills que heretessin el regne, però quedava una porta oberta a una expansió pacífica i esplèndida vers la Mediterrània central; el rei Jaume podia tenir l'esperança, fins i tot, de reconciliar el futur consogre amb la Santa Seu.¹¹⁰

Res més lluny de l'ànim del papa Urbà IV. El 1262, Manfred havia ofert al papa una quantitat de diners i l'augment del cens anyal, a canvi que li fos perdonada l'excomunió que havia estat decretada contra ell, però el papa refusà l'oferta. Jaume I envià llavors un ambaixador prop del papa, el mestre del Temple Guillem de Pontons, i fins i tot és possible que sant Ramon de Penyafort, persona de gran prestigi a la cúria papal, hi hagués intervingut per obtenir el perdó de Manfred. Jaume I no aconseguí del papa més que retrets per l'aliança matrimonial de l'infant Pere amb la filla del rei Manfred, que no esqueia a un rei d'alt llinatge com ell i fill devot de l'Església. Aquesta reprensió papal no determinà pas cap canvi en el matrimoni projectat, que es duqué a terme poc després, a Montpeller, el 13 de juny de 1262.¹¹¹ El matrimoni molestà França, com ja hem comentat, i més encara el rei Alfons de Castella, que expressà un rebuig airat contra un enllaç que li semblava que podia perjudicar les seves aspiracions a la successió a l'Imperi i que atemptava contra la integritat del patrimoni imperial que

108. Daniel GIRONA LLAGOSTERA, «Mullerament de l'infant en Pere de Cathalunya ab Madona Constança de Sicília», a *Congrés d'Història...*, p. 232-299.

109. Ferran SOLDEVILA, *Les quatre grans cròniques*, II, *Bernat Desclot, Crònica*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2008, cap. LI, p. 122.

110. Ferran SOLDEVILA, *Pere el Gran*, vol. I, p. 90-92.

111. Ferran SOLDEVILA, *Pere el Gran*, vol. I, p. 98-100.

esperava fer seu; hi havia un component d'enveja en la seva reacció.¹¹² Li semblava que tothom havia de donar suport a les seves ambicions, quan era evident que al rei Jaume I i a la Corona d'Aragó no els convenia en absolut que aquestes ambicions es portessin a terme. La política internacional consistia essencialment a mantenir l'equilibri de forces mitjançant aliances convenients i, certament, si Alfons X hagués esdevingut emperador romanogermànic, hauria resultat un veí molt molest. De fet, Jaume I prometé a Manfred no ajudar el rei Savi a aconseguir el reconeixement com a emperador romanogermànic i no fer-hi cap pacte sense tenir en compte Manfred.¹¹³

Però la Santa Seu no s'interessava realment per les ambicions d'Alfons, que no li servien per a escombrar els Hohenstaufen d'Itàlia. Feia temps que la Santa Seu buscava un príncep cristià que volgués lluitar contra Manfred, a canvi de la concessió del regne de Sicília. Ricard de Cornualla, fill del rei d'Anglaterra, i Carles d'Anjou, germà del rei de França, havien rebut aquest oferiment el 1253, però l'havien rebutjat; tampoc no prosperà l'oferta a un altre príncep anglès, Edmon, el 1255. Passats uns anys, ja en el pontificat d'Urbà IV, Carles d'Anjou acceptà finalment l'oferta i obtingué un ajut financer extraordinari de la Santa Seu per a reunir un exèrcit i portar a terme l'expedició; la Santa Seu col·laborà directament en aquest ajut i també pressionà molt els banquers toscans i llombards perquè deixessin grans quantitats de diners a Carles d'Anjou; l'Església tenia mitjans per a pressionar-los perquè li recollien la dècima.¹¹⁴ També l'infant Enric de Castella, exiliat del seu regne, li deixà una quantitat de diners important, que havia obtingut en el seu servei al rei de Tunis. Just abans que Carles iniciés la seva escomesa, Manfred envià un missatger, el comte de Ventimiglia, a la seva filla i al seu gendre, potser per demanar ajuda, que no li fou enviada, bé que alguna font diu que hi havia cavallers catalans a l'exèrcit del rei Manfred que hi degueren anar a títol particular. Cal recordar que Jaume I s'havia compromès amb el rei Lluís de França a no ajudar militarment Manfred i que la lluita a Itàlia coincidí amb l'expedició de conquesta a Múrcia. Ferran Soldevila féu notar que, després de l'ambaixada del comte de Ventimiglia, Constança començà a ésser esmentada com a reina en la documentació pròpia i de l'infant, potser per fer notar que, si el seu pare havia estat desposseït, ella passava a ésser la reina, i no pas Carles d'Anjou.¹¹⁵

Carles inicià la seva expedició a Itàlia el 1265 i el 28 de juny d'aquest any era coronat rei de Sicília pel nou papa Climent IV; ben poc després, emprengué una marxa cap al sud i a Benevento (26 de febrer de 1266) s'enfrontà amb l'exèrcit de Manfred, que fou derrotat i mort a la batalla.¹¹⁶ Ben aviat, Carles s'apoderà del regne, sense trobar gaire resistència, fora de Sicília, i sense estalviar cap crueltat.

A la Corona catalanoaragonesa, no hi hagué reaccions directes contra l'expedició de Carles d'Anjou. De tota manera, malgrat que responia a una política proteccionista que fou mantinguda, amb més o menys fermesa, durant més d'un segle, creiem que el decret d'expulsió de llombards, florentins, senesos i luquesos del 12 d'abril de 1265 també pogué haver estat influït pel desig de castigar els qui estaven pagant l'expedició de Carles d'Anjou.¹¹⁷ No convenia tenir dins del país gent, sobretot banquers, que estava actuant contra els interessos de la Corona catalanoaragonesa.

112. Ferran SOLDEVILA, *Pere el Gran*, vol. I, p. 95. Cf. el text d'aquesta proposta aïrada a CODOIN, vol. VI, doc. 36, p. 153. Eduard GONZÁLEZ HURTEBISE, «Recull de documents inèdits del rey en Jaume I», a *Congrés d'Història...*, p. 1213, doc. 42.

113. Ferran SOLDEVILA, *Pere el Gran*, vol. I, p. 95.

114. Georges JEHEL, *Charles d'Anjou (1226-1285), comte d'Anjou et de Provence, roi de Sicile et de Jérusalem, un capétien en Méditerranée*, Amiens, CAHMER, 2005, p. 60, 66-68 i 70-71.

115. Ferran SOLDEVILA, *Pere el Gran*, vol. I, p. 212-213 i 216.

116. Ferran SOLDEVILA, *Pere el Gran*, vol. I, p. 72-73.

117. Aquest manament forma part d'un conjunt de concessions a la ciutat de Barcelona: Antoni de CAPMANY, *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*, vol. II, doc. 17, Barcelona, 1962, p. 32. Sobre l'ex-

Malgrat les diferències que ara separaven la Corona catalanoaragonesa i la Santa Seu, Climent IV no dubtà a demanar l'ajut de Jaume I perquè intercedís prop del rei Manfred perquè alliberés Manfred de Robertis, bisbe electe de Verona que Manfred tenia empresonat. Jaume I confià a Arnau de Gualba, ardiaca de Vic i ambaixador seu a Itàlia, la tasca d'anar a trobar Manfred i d'obtenir l'alliberament del prelat; aquest, però, hauria de seguir exactament les instruccions que li donés Gualba després de l'alliberament, si se li exigia algun compromís de no prendre les armes contra Manfred.¹¹⁸

L'hostilitat soterrada envers Carles d'Anjou ho impregnava tot. Així, per exemple, les negociacions per al matrimoni de l'infant Jaume, el fill segon de Jaume II, amb Beatriu de Savoia, neboda del comte Pere II de Savoia, que es portaven a terme l'any 1266, foren abandonades quan Jaume I, en una consulta prèvia al papa, s'adonà que, malgrat que el papa no deia res contra aquest matrimoni, l'aliança no li despertava gaire entusiasme. El comte era un gibel·lí i enemic declarat de Carles d'Anjou al nord d'Itàlia i era possible que el papa posés obstacles a aquesta unió, que hauria fet més forts els lligams de la dinastia barcelonina amb els gibel·lins. Jaume i Beatriu eren parents i el papa podia denegar la dispensa de consanguinitat.¹¹⁹

L'infant Pere anà acollint, a la seva cort, els exiliats que anà provocant l'assentament dels angevins, que pogueren fugir de la matança dels opositors i de la tirania posats en pràctica per Carles d'Anjou, tirania reprovada fins i tot pel papa Climent IV.¹²⁰ El papa era prou conscient que la repressió donaria partidaris i motius a l'infant Pere per intervenir al regne de Sicília contra Carles d'Anjou. Quan aquest quedà vidu, el 1267, el papa veié una oportunitat de neutralitzar qualsevol possible acció de l'infant Pere amb el casament de la seva germana, la infanta Maria, amb Carles, però mentre Climent IV negociava aquesta proposta, Maria morí, quan només tenia una vintena d'anys.¹²¹

Aquell mateix any, Jaume I havia fet arribar al papa una petició per mitjà d'Arnau de Gualba, ardiaca de Vic i ara també de Mallorca: la concessió del regne de Sardenya com l'havia tingut el rei Enzo, el fill il·legítim de l'emperador Frederic II. Ben segur que l'infant Pere havia suggerit de fer aquesta petició per tal de comptar amb una base des d'on poder passar a Sicília en el moment oportú; segurament, l'illa no havia d'ésser per a l'infant Pere, sinó per al secundogènit, l'infant Jaume, perquè la resposta del papa fou adreçada tant al rei Jaume I com al seu fill Jaume. El papa Climent IV es féu càrrec immediatament del perill que podia suposar per a Carles d'Anjou una posició tan estratègica en mans dels catalans i denegà la petició: allegà que també Carles d'Anjou li havia demanat la concessió de l'illa i que també ho havia fet l'infant Enric de Castella. El papa volia evitar que persones tan nobles s'enfrontessin entre elles per l'illa i es reservava de moment la concessió; allegà, a més, que ja no podia disposar del judicat de Torres que hauria estat una bona entrada a l'illa per al concessionari

pulsió: M. Teresa FERRER, «Els italians a terres catalanes (segles XII-XV)», *Anuario de Estudios...*, p. 394-396, bé que llavors vaig interpretar l'expulsió només com una mesura proteccionista i, en el segon volum d'aquesta obra, «El comerç amb els estats italians en temps de Jaume I».

118. Santiago DOMÍNGUEZ, *Documentos de Clemente IV (1265-1268) referentes a España*, Lleó, Universidad de León, doc. 1, p. 107-108, i doc 36, p. 145-146. Potser per premiar-lo per l'èxit de la seva missió, el papa concedí a Arnau de Gualba, el 1266, l'ardiaconat, la canongia i prebenda de Mallorca, ocupats abans pel bisbe electe de Mallorca: Santiago DOMÍNGUEZ, *Documentos de Clemente IV...*, doc. 90, p. 200-202.

119. Santiago DOMÍNGUEZ, *Documentos de Clemente IV...*, doc. 77-78, p. 184-186; Ernest MARCOS, *La croada catalana...*, p. 134.

120. Ferran SOLDEVILA, *Pere el Gran*, vol. I, p. 227, 230-233 i 236.

121. Ferran SOLDEVILA, *Pere el Gran*, vol. I, p. 236-238.

que el papa elegís.¹²² Efectivament, Adelàsia, l'esposa del rei Enzo, havia mort el 1259 i havia deixat hereva la Santa Seu, però el territori fou ocupat en part pels Dòria i en part pels jutges d'Arborea i el jutjat de Torres quedà disgregat.¹²³

Durant l'any 1267, quan s'esdevingué l'arribada a Itàlia del rei Conradí, el papa s'esforçà a buscar honors per a l'infant Enric, a fi que no desertés del bàndol de Carles d'Anjou, que no l'havia recompensat com ell esperava i que no li tornava el préstec que li havia fet. Recomanà a Carles d'Anjou que facilités el seu matrimoni amb la filla del noble Micalipio que, a més d'afavorir l'infant, podia ésser útil per a les aspiracions a l'Imperi de Constantinoble, al mateix temps, però, que denegà a Enric la concessió de l'illa de Sardenya, amb el pretext que els pisans s'hi oposarien per les armes. Després, proposà que es casés amb la infanta Maria, filla de Jaume I, i que aquest negociés amb Castella a fi que l'infant pogués retornar a la seva pàtria.¹²⁴ A finals de l'any 1267, l'infant Enric de Castella, que havia esdevingut senador de Roma, féu el que el papa temia: abandonà el bàndol angeví i passà al bàndol de Conradí. Mentrestant, el seu germà Frederic, amb les seves tropes i les que li havia deixat el rei de Tunis, havia passat a Sicília i havia provocat una revolta: els rebels havien ocupat una bona part de l'illa, llevat de les ciutats més importants. A la tardor de 1267 informà l'infant Pere de la invasió de Sicília, segurament per demanar-li ajuda.¹²⁵ L'infant Pere no es mogué.

Poc després, Conradí, el nét de Frederic II, un adolescent de quinze anys, accedí a les sollicituds dels gibel·lins i acceptà de passar a Itàlia, des d'Alemanya, per reivindicar l'herència de la seva família. Conradí envià missatgers a la seva cosina Constança i a l'infant Pere, el mes d'agost de 1268, però en el transcurs de l'ambaixada, el 23 d'agost, Conradí era derrotat a Tagliacozzo, capturat poc després i executat públicament pel crim d'haver defensat els drets que li corresponien per herència: l'execució d'aquest príncep de setze anys horroritzà l'Europa cristiana.¹²⁶

Després de la mort de Conradí, l'infant Pere començà a fer alguns moviments encaminats a reclamar els drets de la seva esposa. Obtingué el compromís d'un cert nombre de membres de l'alta noblesa per defensar els seus drets i els de la seva esposa, cosa que, entre línies, volia dir que es comprometien a participar en una expedició militar. Però el moment encara no havia arribat, perquè els contactes amb els gibel·lins italians fracassaren. La majoria s'havia decantat per un altre candidat a la successió dels Hohenstaufen: Frederic de Turíngia, nét de l'emperador Frederic II per part de la seva mare Margarida.¹²⁷ No fou fins cap al 1274 que, amb l'adhesió de Joan de Pròixida a la seva causa,¹²⁸ la seva candidatura començà a ésser acceptada de manera més general.

No fou, però, fins al 1282, ja en el regnat de Pere el Gran, que arribaria l'hora d'intervenir contra els Anjou i de reclamar els drets de Constança a l'herència dels Hohenstaufen. Pere arrossegà els seus regnes cap a la guerra amb la Santa Seu, amb França i amb els Anjou, però féu possible l'expansió vers la Mediterrània central.

122. Vicente SALAVERTE Y ROCA, *Cerdeña y la expansión mediterránea de la Corona de Aragón, 1297-1314*, vol. I, Madrid, CSIC, 1956, p. 158-159, vol. II, doc. 3; Santiago DOMÍNGUEZ, *Documentos de Clemente IV...*, doc. 145-146, p. 265-267; Ernest MARCOS, *La croada catalana...*, p. 153.

123. Francesco Cesare CASULA, *La Storia di Sardegna*, Sàsser, Pisa, ETS, Carlo Delfino, 1992, p. 250-251.

124. Santiago DOMÍNGUEZ, *Documentos de Clemente IV...*, doc. 115-116 i 123, p. 227-229 i 243-244.

125. Ernest MARCOS, *La croada catalana...*, p. 154 i 156-157.

126. Ferran SOLDEVILA, *Pere el Gran*, vol. I, p. 223-225.

127. Ferran SOLDEVILA, *Pere el Gran*, vol. I, p. 229-230.

128. Des de 1274, consta la seva presència al costat de l'infant Pere; en aquesta data, rebé la donació d'alguns llocs d'Aragó: Ferran SOLDEVILA, *Pere el Gran*, vol. I, p. 377.

LA CROADA DE JAUME I

Cal esmentar també dins el capítol de les relacions internacionals els dos intents de Jaume I de portar a terme una croada a Terra Santa, un ideal que Soldevila suggerí que potser era resultat de la seva educació entre els templers a Montsó. Un primer intent de Jaume I de portar a terme una croada a Terra Santa, l'any 1260, resultà frustrat,¹²⁹ com també ho resultà la nova temptativa del 1269: en aquesta ocasió, els atacs incessants del sultà mameluc d'Egipte, Baibars, contra els estats croats de Palestina i Síria i fins i tot contra Armènia havien obligat el papa Climent IV a demanar als cristians reforços militars o una croada limitada, que es pogués organitzar ràpidament, per tal d'ajudar els estats cristians del Llevant. Jaume I s'oferí a portar a terme la croada, però el papa preferí donar-ne el comandament a sant Lluís IX de França, de qui es refiava més, i ordenà als altres reis i prínceps que es possessin a les seves ordres, cosa que, evidentment, no agradà a tothom. La nova croada que volia portar a terme sant Lluís tampoc no agradava al seu germà Carles d'Anjou, que creia que el destorbaria en el seu projecte d'apoderar-se de l'Imperi bizantí; per això, finalment, aconseguí convertir-la el 1274 en una croada contra Tunis, estat que se li havia mostrat declaradament enemic, tant ajudant els exiliats gibel·lins com proporcionant tropes a l'infant castellà Frederic perquè ataqués Sicília.

Mentrestant, com que hi havia hagut un oferiment dels mongols que dominaven l'actual Pèrsia d'aliar-se amb els cristians i de portar a terme un atac conjunt contra el sultà Baibars, que també era llur enemic, l'any 1268 el rei Jaume I havia enviat a l'il-khan Abaqa com a ambaixador el mercader català Jaume Alaric, que negocià una aliança per tal d'atacar conjuntament Baibars. Segons la carta enviada per Abaqa al papa, l'exèrcit del rei Jaume I, el seu propi i l'exèrcit del papa, sens dubte el de sant Lluís, haurien d'atacar conjuntament el sultà d'Egipte. Una ambaixada d'Abaqa, del rei Hethum de la Petita Armènia, de l'emperador de Bizanci Miquel VII Paleòleg i de Manuel I Comnè de Trapezunt, acompanyada de Jaume Alaric, l'ambaixador de Jaume I, recorregué diversos països per exposar els avantatges de dur a terme la croada aliats amb tots aquests països de l'Orient. Només Jaume I estava decidit a fer la croada amb aquests aliats; la resta de països cristians desconfiava dels mongols.¹³⁰

L'estol per a la croada fou reunit força ràpidament: era format per trenta galeres i algunes naus grosses. El rei s'embarcà a la nau de Ramon Marquet. A l'altura de Menorca, però, l'estol hagué de fer front a un temporal molt fort que el dispersà i, segons la Crònica de Jaume I, obligà el rei a repensar-se el viatge. Ramon Marquet, cridat a donar la seva opinió de navegant experimentat, aconsellà al rei desistir de l'expedició a ultramar. Aquest era el consell que el rei volia i que en certa manera havia demanat quan digué que semblava que Déu no volia que passés a ultramar.¹³¹ Alguns autors creuen que el rei decidí, finalment, no trencar les profitoses relacions comercials amb Egipte,¹³² però sembla que, si la raó era aquesta, es podia haver estalviat les abundoses despeses de l'armament d'un estol. A més, l'expedició no fou suspesa, ja que dos dels fills il·legítims de Jaume I, Ferran Sanxis de Castre i Pere Ferrandis, amb altres nobles, van arribar a Palestina. Com que el rei i una bona part de l'expedició no hi arribà, no sabem si aquesta croada atípica hauria donat bon resultat.

129. Ernest MARCOS, *La croada catalana...*, p. 40 i 63-64.

130. Ernest MARCOS, *La croada catalana...*, p. 169-185.

131. *Llibre dels feïts*, cap. 482-490, p. 471-478; Ferran SOLDEVILA, *L'almirall Ramon Marquet*, Barcelona, Barcino, 1953, p. 15-17; M. Teresa FERRER I MALLOL, *Una família de navegants: els Marquet*, a Carme BATLLE et al., *El «Llibre del Consell» de la ciutat de Barcelona, segle XIV: les eleccions municipals*, Barcelona, CSIC, 2007, p. 158-159.

132. Josep M. MADURELL I MARIMON i Arcadi GARCIA SANZ, *Comandas comercials barceloneses de la Baja Edad Media*, Barcelona, Colegio Notarial de Barcelona, CSIC, 1973, p. 23.

Encara el 1274, quan el rei acudí al Concili de Lió, persistia en el seu projecte de croada, que també hagué d'abandonar per falta de suport. Ernest Marcos ha estudiat recentment aquesta croada i també l'analitza sintèticament en aquest volum.

Els incidents marítims amb Gènova i amb Pisa

Després de la mort de l'emperador Frederic II, la pau no retornà a la Mediterrània occidental: l'enfrontament de Gènova amb Pisa continuà a diversos escenaris. El 1256, Chiano, marquès de Càller, s'havia aliat amb Gènova: expulsà els pisans de la ciutat i la confià a la defensa dels genovesos, però els pisans es feren forts a Lapola, al peu del castell, i comptaren amb un estol enviat des de Pisa i amb l'aliança del jutge d'Arborea. Malgrat la tramesa d'un estol el 1257, Càller s'hagué de retre. Els seus defensors es refugiaren a Santa Gilia o Gilla (Santa Igia), que era en mans dels genovesos, que finalment es reté als pisans el 1258.¹³³

És, segurament, Santa Igia (o Santa Gilia) el lloc de «Santa Ila» on Bernat Llull fou robat per uns genovesos. El context de guerra oberta en el lloc, assetjat pels pisans, explicaria la violència soferta per Bernat Llull, que havia patit un perjudici valorat en 3.840 besants de plata. Com que aquest mercader barceloní no devia haver reeixit a fer-se indemnitzar per Gènova, el 2 d'agost de 1258 Jaume I l'autoritza a marcar o penyorar els genovesos en els seus dominis, però especialment a Barcelona i a l'illa de Mallorca, per tal de rescabalar-se del robatori.¹³⁴

També crec que s'hi relaciona una altra marca o represàlia contra genovesos que fou concedida pel rei el 17 de gener de 1259, però aquesta vegada no pas per un robatori, sinó per un deute impagat a Arnau Desbac, de Vilamajor, i a Guillem Borgunyó, ciutadà de Mallorca. Tots dos havien de percebre la mateixa quantitat, setanta lliures i catorze sous genovins, i suposem que els eren deguts per un servei militar, bé que només d'Arnau Desbac es diu que havia servit amb el seu cavall i les seves armes, tal com constava en un document fet pel capità i pel podestà de Gènova. Per a rescabalar-se, Arnau Desbac havia de cobrar quatre diners de Barcelona per lliura, a Barcelona i a Sant Feliu de Guíxols, del valor de totes les mercaderies de genovesos que arribessin a aquests llocs, fins a l'extinció del deute, mentre que Guillem Borgunyó havia de cobrar quatre diners reials de Mallorca en aquesta illa, amb les mateixes condicions.¹³⁵ Ignorem quan i com Arnau Desbac, i probablement Guillem Borgunyó, havia estat al servei de Gènova, bé que podem suposar que degué ésser durant la guerra amb Pisa per la possessió de Càller. Se sap que els genovesos enrolaren cent cinquanta cavallers, l'any 1257, per a recuperar el castell de Càller atacant des de Santa Igia. Però aquest intent fallí i els genovesos hagueren de capitular a Santa Igia. Segons la capitulació, els genovesos i els seus mercenaris pogueren sortir amb els seus cavalls i béns i foren acompanyats fins a Sàsser, on es degueren embarcar. Per a Gènova, era massa esforç mantenir, al mateix temps, una guerra amb Pisa a l'Occi-

133. «Annales Ianuenses», a *Annali Genovesi di Caffaro...*, vol. IV, p. 21-23 i 28-29; Georg CARO, *Genova e la supremazia sul Mediterraneo (1257-1311)*, vol. I, Gènova, Societá Ligure di Storia Patria, 1974, p. 25-35, 69 i 70-72. Un estudi més extens sobre aquesta qüestió: Alberto BOSCOLO, «Chiano di Massa, Guglielmo Cepolla, Genova e la caduta del giudicato di Cagliari (1254-1258)», *Miscellanea di Storia Ligure* (Gènova), vol. IV (1966).

134. Ambrosio HUICI MIRANDA, *Colección...*, doc. 770; Ambrosio HUICI i M. Desamparados CABANES, *Documentos...*, doc. 1034. Aquest incident ja havia estat comentat per Joaquim MIRET i SANS, «Les represàlies a Catalunya durant l'Edat Mitjana», *Revista Jurídica de Catalunya*, núm. XXXI (1925), p. 29 de l'extret. Comentat també a M. Teresa FERRER, «Catalans i genovesos durant el segle XIII: el declivi d'una amistat», *Anuario...*, núm. 26/2 (1997), p. 789.

135. ACA, C, reg. 10, f. 101r.

dent i una altra amb Venècia a l'Orient: el no-pagament als soldats és una dada reveladora del cansament de la capital lúgur.¹³⁶

Era, en canvi, un robatori l'origen del deute de Caffarino di Caffaro envers Guillem de Canet, ciutadà de Barcelona, pel qual Jaume I havia amenaçat el comú de Gènova de concedir una altra llicència de marca i, com que Gènova no tingué cura d'esmenar el dany, el rei l'atorgà efectivament a Guillem de Canet el 22 d'agost de 1260.¹³⁷

Els incidents al Llevant mediterrani foren nombrosos i no solament són exponent de la presència catalana cada vegada més freqüent en aquesta àrea, sinó que són també conseqüència de les guerres entre Gènova i Venècia, primer pel predomini a Síria entre 1256 i 1258 i després a l'Imperi bizantí entre 1261 i 1264 i novament entre 1265 i 1277, cosa que determinà la presència de flotes i de corsaris genovesos en aquells mars.¹³⁸ Cal assenyalar, però, que Jaume I cercà el suport genovès per obtenir franquícies o un tracte favorable per als seus mercaders a Alexandria, Acre i Trípoli. Durant la seva estada a Gènova, el porter enviat per presentar aquesta petició hagué de menester el suport econòmic de tres genovesos: R. de Terich (Tierigo), Severio Napoli i Mateo di Reconizio, als quals el rei concedí que poguessin cobrar un impost sobre les mercaderies que entressin o sortissin per Montpeller i Latas a fi que poguessin recuperar els diners prestats.¹³⁹

En el moment de la reinstauració de l'Imperi grec per Miquel Paleòleg, després del breu període de l'Imperi llatí, sorgit de la quarta croada, els genovesos ajudaren el Paleòleg a recuperar la ciutat de Constantinoble, l'any 1261. Durant la presa de la ciutat, foren robades mercaderies que pertanyien a Pere Ris i a Pere de Navarc, concretament 410 sacs d'alum de roca. Jaume I exigí la devolució de les mercaderies a Guglielmo Boccanegra, capità del poble a Gènova, ja que hi havia pau entre totes dues bandes.¹⁴⁰

Algunes concessions de represàlies o amenaces de concedir-les corresponen a robatoris perpetrats a catalans, a l'Orient i a l'Occident mediterrani. El 1263, el rei amenaçà de concedir una marca a favor de Guillem Jofre, de Lleida, robat per genovesos prop de Limassol, quan anava en un lleny del senyor de Sidó (*Sayeta*), si no era indemnitzat.¹⁴¹ En una llicència de penyorar genovesos que fou concedida a Pere Geraldó i a Dalmau de Vila-rasa, tots dos veïns de Perpinyà, no consta, en canvi, el motiu de la

136. Georg CARO, *Genova e la supremazia...*, vol. I, p. 25-35, i especialment p. 33. Altres homes que havien servit a l'exèrcit genovès, concretament alguns de Portovenere, tampoc no havien cobrat la seva paga encara l'any 1259: Alberto BOSCOLO, «Chiano di Massa, Guglielmo Cepolla, Genova e la caduta del giudicato di Cagliari (1254-1258)», a *Miscellanea di Storia...*, vol. IV (1966), p. 17. Segueixo el que vaig escriure a M. Teresa FERRER, «Catalans i genovesos durant el segle XIII: el declivi d'una amistat», *Anuario...*, núm. 26/2 (1997), p. 789-790.

137. ACA, C, reg. 8, f. 82r; Joaquim MIRET I SANS, *Itinerari...*, p. 327; Joaquim MIRET I SANS, «Les represàlies a Catalunya durant l'Edat Mitjana», *Revista Jurídica...*, núm. XXXI (1925), p. 36 de l'extret. Segueixo el que vaig escriure a M. Teresa FERRER, «Catalans i genovesos durant el segle XIII: el declivi d'una amistat», *Anuario...*, núm. 26/2 (1997), p. 790, amb alguna modificació.

138. Georg CARO, *Genova e la supremazia...*, vol. I, p. 36-49, 70-70, 110-140, 158-159, 179-204 i 228-229. Segueixo el que vaig escriure a M. Teresa FERRER, «Catalans i genovesos durant el segle XIII: el declivi d'una amistat», *Anuario...*, núm. 26/2 (1997), p. 791.

139. Ambrosio HUICI i M. Desamparados CABANES, *Documentos...*, vol. IV, doc. 993, p. 85-86.

140. M. Teresa FERRER i MALLOL, «Incidència del cors a les relacions amb Orient a l'Edat Mitjana», a *Els catalans a la Mediterrània oriental a l'Edat Mitjana*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2003, p. 260-261.

141. Eduard GONZÁLEZ HURTEBISE, «Recull de documents inèdits del rey en Jaume I», a *Congrés d'Història...*, p. 1220-1221, doc. LVI; Ambrosio HUICI MIRANDA, *Colección...*, doc. 1175; Ambrosio HUICI i M. Desamparados CABANES, *Documentos...*, vol. V, doc. 1336. Segueixo el que vaig escriure a M. Teresa FERRER, «Catalans i genovesos durant el segle XIII: el declivi d'una amistat», *Anuario...*, núm. 26/2 (1997), p. 791; M. Teresa FERRER i MALLOL, «Incidència del cors a les relacions amb Orient a l'Edat Mitjana», a *Els catalans a la Mediterrània...*, p. 261.

concessió de la marca. En tenim notícia a través del compromís signat per tots dos de donar al rei mil sous de reials de València dels primers béns que penyoressin als genovesos. No coneixem cap més cas de participació del rei en els beneficis del dret de marca i no podem saber si la raó d'aquesta singularitat és que no s'han conservat altres compromisos signats pels interessats o bé que aquest és un cas especial per alguna raó que desconeixem.¹⁴² Hi ha encara una altra llicència de 1273 a favor de Pere Ferran Descoll, ciutadà de Barcelona, robat per Giovanni de Monterosso, genovès, als mars de Turquia, quan portava dos llenys armats de l'orde de l'Hospital. Hi havia una enquesta del mestre de l'Hospital sobre la qüestió i Gènova ja havia denegat la indemnització de deu mil besants sarraïnats; per això, el rei amenaçà amb una concessió d'un dret de marca, o *lou*, de sis diners per lliura a cobrar sobre les mercaderies genoveses que arribessin a Mallorca fins a aconseguir vuit mil besants, quantitat a la qual el monarca havia fet rebaixar el deute.¹⁴³

Potser els casos pendents de robatoris i preses marítimes foren examinats en l'ambaixada genovesa formada per Jacopo Vento i Zaccaria de Castro, bé que la notícia que tenim de la seva missió es refereix només a la seguretat de l'alfòndec dels genovesos a Montpeller, on només podien ésser penyorats pel rei o els seus fills, condició que no era observada.¹⁴⁴

Tenim poques notícies d'incidents marítics entre catalans i pisans, però alguna es relaciona precisament amb el Llevant, on els pisans també s'enfrontaren amb els genovesos per posicions de poder a Acre, per exemple el 1258. Tothom estava en contra dels genovesos, llevat dels hospitalers, dels anconitans i dels «cataranos», segons els *Annales Ianuenses*: potser caldria identificar aquests «cataranos» amb els catalans, que llavors ja freqüentaven Acre i altres ports del Llevant.¹⁴⁵ Potser aquesta aproximació dels mercaders catalans als genovesos explicaria l'animositat dels pisans contra ells, que es manifestà en l'atac d'uns pisans contra una tarida que pertanyia a Simó de Marimon, amb totes les mercaderies que portava. L'incident s'esdevingué al cap de Rosa, sota l'illa de Gàlata, i Simó de Marimon s'hagué de rescatar ell mateix i les mercaderies i altres béns i estimà que els danys soferts pujaven a trenta-cinc mil sous melgoresos. Com que l'incident s'esdevingué en temps de pau i Simó de Marimon no fou indemnitzat, el 20 de juny de 1259 Jaume I li concedí una marca o represàlia, que podria ésser exercitada a Catalunya, València i Mallorca, però no a Montpeller.¹⁴⁶

També hi havia hagut algun incident a la Mediterrània occidental: concretament, Guillem Cogorla havia estat robat per en Magnatesta, en Robert de «Publino», és a dir, de Piombino i un tal Enriquet amb llenys armats al lloc de Buc, a la costa llenguadociana. Els béns robats foren valorats en un total de 315 lliures melgoreses. El 4 de juny de 1260, Jaume I concedí llicència a Guillem Cogorla perquè prenguéss béns als pisans per valor del dany rebut. Durant tres mesos, però, havia de tenir «de mani-

142. Eduard GONZÁLEZ HURTEBISE, «Recull de documents inèdits del rey en Jaume I», a *Congrés d'Història...*, p. 1243, doc. XCII. Segueixo el que vaig escriure a M. Teresa FERRER, «Catalans i genovesos durant el segle XIII: el declivi d'una amistat», *Anuario...*, núm. 26/2 (1997), p. 790-791.

143. Eduard GONZÁLEZ HURTEBISE, «Recull de documents inèdits del rey en Jaume I», a *Congrés d'Història...*, p. 1248-1249, doc CIII; Ambrosio HUICI MIRANDA, *Colección...*, doc. 1410; Ambrosio HUICI i M. Desamparados CABANES, *Documentos...*, vol. v, doc. 1336. Segueixo el que vaig escriure a M. Teresa FERRER, «Catalans i genovesos durant el segle XIII: el declivi d'una amistat», *Anuario...*, núm. 26/2 (1997), p. 791; M. Teresa FERRER I MALLOL, «Incidència del cors a les relacions amb Orient a l'Edat Mitjana», a *Els catalans a la Mediterrània...*, p. 261.

144. Eduard GONZÁLEZ HURTEBISE, «Recull de documents inèdits del rey en Jaume I», a *Congrés d'Història...*, p. 1222, doc. LIX.

145. «Annales Ianuenses», a *Annali Genovesi di Caffaro...*, vol. iv, p. 30-32 i 36.

146. Joaquim MIRET I SANS, «Les represàlies a Catalunya durant l'Edat Mitjana», *Revista Jurídica...*, núm. xxxi (1925), p. 33-34.

fest» les coses que prengué, per tal de donar un temps a possibles reclamacions. Passat aquest termini, podria vendre els béns presos.¹⁴⁷

Però entre 1272 i 1276 hi hagué un nou conflicte al Mediterrani occidental, una guerra entre Gènova i Carles d'Anjou, rei de Sicília,¹⁴⁸ que, com totes les guerres combatudes al mar, causà perjudicis als navegants i als mercaders catalans. De moment, només coneixem un incident que hi pot estar lligat directament, del qual fou víctima Berenguer Reig, que era soci de sicilians, les naus dels quals foren atacades per la flota genovesa capitanejada per l'almirall Lanfranco Pignatario. Tenim constància de la petició d'indemnització per aquests danys, que fou cursada pel rei Pere el Gran a Gènova el febrer de l'any 1280.¹⁴⁹

També és possible que calgui situar en aquest moment la presa del lleny de Berenguer Badorc, ciutadà de Barcelona, que portava blat, i d'una barca de Bonvei de Palafrugell que duia gra. El gra i el blat, que havien estat carregats a Narbona per portar-los a Provença, pertanyien a diversos mercaders de Barcelona: G. Oliver, G. Llull i el seu fill Guillem. El responsable de totes dues captures era Francesco Grimaldi, un noble genovès güelf que s'havia exiliat a Niça i que durant la guerra de Gènova amb Carles d'Anjou havia coordinat la flota d'aquest darrer.¹⁵⁰ Malgrat les protestes dels interessats i del veguer de Barcelona, ja que la captura era totalment injustificada, ni Grimaldi ni el senescal de Provença ni els homes de Marsella ni els de Niça no volgueren retornar la presa. Per tant, Pere el Gran concedí als damnificats llicència per a penyorar provençals, però al darrer moment, el 6 d'abril de 1279, intentà encara evitar l'execució de represàlies, demanant al rei de França que convencés Carles, príncep de Salern, que llavors era a la cort francesa, de fer-ne la restitució.¹⁵¹

Encara durant el regnat de Jaume I, aquest monarca havia concedit una marca contra genovesos per valor de quinze mil sous a favor d'un mercader valencià, Pere Romeu, que havia estat robat a Gènova, i la concessió fou ratificada per Pere el Gran.¹⁵²

Segurament que, dins del gruix de relacions comercials entre catalans i genovesos i de la coincidència dels uns amb els altres a diversos llocs de la Mediterrània, tots aquests incidents devien representar un percentatge petit, però no deixen de ser significatius d'unes tensions competitives, que degeneraven en violència de tant en tant.

LES RELACIONS AMB ELS PAÏSOS ISLÀMICS

Les relacions de Jaume I amb els països islàmics peninsulars i insulars estigueren sotmeses als objectius de conquesta del monarca. Un primer intent expansionista de Jaume I tingué com a finalitat l'adquisició de la plaça de Peníscola, al País Valencià, però no havia estat prou preparat i havia fracas-

147. Joaquim MIRET I SANS, «Les represàlies a Catalunya durant l'Edat Mitjana», *Revista Jurídica...*, núm. XXXI (1925), p. 34-35.

148. «Annales Ianuenses», a *Annali Genovesi di Caffaro...*, vol. IV, p. 148-153 i 166-168; Teofilo OSSIAN DE NEGRI, *Storia di Genova*, p. 410-411.

149. ACA, C, reg. 42, f. 222v (1280, febrer, 22). Comentat breument, però sense indicar la signatura, per Ferran SOLDEVILA, «Alguns aspectes de la política econòmica de Pere el Gran», a *VI Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, Madrid, 1959, p. 189. Sobre aquesta flota genovesa, cf. Georg CARO, *Genova e la supremazia...*, vol. I, p. 344-346.

150. Teofilo OSSIAN DE NEGRI, *Storia di Genova*, p. 410.

151. ACA, C, reg. 41, f. 54v (1279, abril, 6). Segueixo el que vaig escriure a M. Teresa FERRER, «Catalans i genovesos durant el segle XIII: el declivi d'una amistat», *Anuario...*, núm. 26/2 (1997), p. 792.

152. ACA, C, reg. 40, f. 55r (1277, desembre, 30). Segueixo el que vaig escriure a M. Teresa FERRER, «Catalans i genovesos durant el segle XIII: el declivi d'una amistat», *Anuario...*, núm. 26/2 (1997), p. 792.

sat. L'any 1229 hauria tingut una bona ocasió per atacar el País Valencià, aprofitant les discòrdies internes que hi havia, però, com que l'expedició a Mallorca ja estava programada, es limità a pactar un acord de protecció a favor del governador de València, Abu Said, que perdé el control del govern i es refugià a Sogorb. Entre 1229 i 1230, portà a terme, doncs, la conquesta de Mallorca.

La conquesta de València es tornà a fer present en els plans de Jaume I després de la conquesta de Mallorca, quan veié que les iniciatives particulars d'alguns nobles aragonesos assolien èxits notables a la frontera septentrional del regne. L'empresa fou planificada l'any 1233 i començà immediatament. A la primera etapa, entre 1233 i 1235, foren conquerides les principals localitats de la comarca septentrional del País Valencià. A la segona etapa, entre 1237 i 1238, conquerí la ciutat de València i tota la plana al voltant de la capital fins al riu Xúquer, una operació militar que obtingué la consideració de croada i que comptà amb l'ajut de les Corts de Catalunya i Aragó, reunides conjuntament a Montsó el 1236. A la tercera i darrera etapa, foren conquerits els territoris situats entre el Xúquer i Biar, que era el límit establert als tractats amb Castella.

Les relacions comercials amb els països del Magrib eren intenses des del segle XII, però es van veure afectades per l'expansió catalana. La conquesta de Mallorca i la del País Valencià van provocar l'hostilitat de Tunis i generaren l'estat de guerra en certs moments i incidents de cors. El 1240 i el 1246, les ambaixades de Jaume I aconseguiren restablir les bones relacions. D'una banda, s'asseguraren els intercanvis comercials i es crearen o es consolidaren consolats i alfòndecs de catalans al Magrib. D'altra banda, fou regulada la presència de milícies catalanoaragoneses al servei dels sultans magribins. L'amistat catalanotunisenc es va mantenir durant anys. Jaume I exclougué Tunis de l'ajuda que els seus súbdits proporcionessin a la croada contra el Marroc que preparava el seu gendre Alfons X de Castella el 1260.¹⁵³ Es mantingué fins i tot en el període en què Lluís IX de França portà a terme la croada contra Tunis. A l'altre extrem del Magrib, a Ceuta, Jaume I s'alià primer amb el senyor de la ciutat i després amb el sultà marínida, al qual ajudà a conquerir-la, cosa que tingué després conseqüències negatives.

CONCLUSIONS

La política internacional de la Corona catalanoaragonesa resultà condicionada pel desastre de Muret i la mort en la batalla de Pere el Catòlic no solament durant la minoria d'edat de Jaume I, sinó molt més enllà, perquè marcà el caràcter del rei. La política de la minoritat estigué directament mediatitzada per la Santa Seu, que pressionà per evitar qualsevol mena d'intervenció catalana en els afers occitans. L'operació conjunta contra Occitània de la Santa Seu i de França, encaminada a fer desaparèixer l'heretgia càtara i a assegurar l'hegemonia de França a la regió, continuà sense pràcticament interferències des de Catalunya. Tampoc no n'hi hagué en les etapes finals de l'operació, quan Jaume I ja havia pres les regnes del govern dels seus estats. Adoptà llavors com a objectiu l'expansió a través de les terres ocupades per l'Islam: primer, l'operació fallida de Peníscola; després, la conquesta de Mallorca i, seguidament, la del regne de València. Jaume I havia assimilat durant la seva infantesa que no podia defensar els drets dinàstics a Occitània en contra de la Santa Seu i de França. Aquesta actitud d'inhibició desembocà en el Tractat de Corbeil, que tancava una llarga etapa d'expansió per Occitània

153. CODOIN, vol. VI, doc. 34, p. 149; Eduard GONZÁLEZ HURTEBISE, «Recull de documents inèdits del rey en Jaume I», a *Congrés d'Història...*, p. 1210-1211; Ambrosio HUICI i M. Desamparados CABANES, *Documentos...*, vol. IV, doc. 1183, p. 264; Manuel GONZÁLEZ JIMÉNEZ, *Alfonso X...*, p. 137.

de la dinastia de Barcelona. Només hi hagué una excepció: l'intent fallit d'evitar la instauració de la casa de França a Provença a través del matrimoni de l'hereva del comtat, de la dinastia barcelonina.

Les relacions amb la veïna Castella conegueren moments de gran tensió per dos problemes de llarga durada: els límits de l'expansió entre tots dos estats i les ambicions dels uns i dels altres sobre Navarra. Els límits de l'expansió semblaven prou fixats, però quan Jaume I portà a terme la conquesta del regne de València, Castella intentà esgarrapar-ne algun bocí. Les ambicions sobre Navarra es manifestaren en cadascuna de les crisis successòries d'aquest regne amb dues fites importants: l'adopció mútua de Sanç el Fort i Jaume I, per tal de garantir la successió d'aquest, i el reconeixement de Pere el Gran per la Cort d'Olite el 1274. L'objectiu de tornar a unir Aragó i Navarra, que s'havien separat a la mort d'Alfons el Bataller, fracassà en totes dues ocasions. Més endavant, fou motiu de preocupació l'anhel d'Alfons X de fer-se coronar emperador per tal de poder manar sobre els altres regnes peninsulars. Jaume I s'hi oposà decididament. Les relacions amb Portugal i amb Anglaterra tingueren un pes menor dins de la política de Jaume I; foren sovint només un contrapès a Castella i a França.

Les relacions amb els estats italians, Gènova i Pisa, tenien una llarga tradició i havien estat regulades durant el segle XII. Durant aquesta centúria, hi havia hagut col·laboració en empreses contra l'islam, però també períodes d'hostilitats. Durant el regnat de Jaume I, les relacions tant amb Gènova com amb Pisa foren bones, però la conquesta de Mallorca significà el primer pas en l'expansió mediterrània catalana, que no degué ésser vista amb bons ulls per les dues potències marítimes italianes. De moment, procuraren negociar uns bons pactes que els permetessin consolidar la seva presència comercial a Mallorca, anterior a la conquesta.

L'antiga relació amb Sicília, que havia desembocat en el matrimoni de Frederic II amb una tia de Jaume I, Constança, resultà afectada per l'enfrontament de la Santa Seu amb l'emperador Frederic II. La Santa Seu intentà assignar a Jaume I el paper de cap militar del seu bàndol i el monarca arribà a signar un acord amb la Lliga llombarda en aquest sentit, però les campanyes de conquesta del regne de València impediren que participés directament en l'enfrontament. Els mercaders i els navegants catalans reberen les conseqüències desagradables de l'alineament de Jaume I amb la Santa Seu en forma d'atacs als seus vaixells per part de la flota pisanoimperial i dels seus partidaris.

Un canvi molt important de la política de Jaume I tingué lloc el 1262, amb el matrimoni del seu primogènit Pere amb una filla del rei Manfred de Sicília, fill no legítim de l'emperador Frederic II. Si fins llavors Jaume I havia estat obedient a les directrius de la Santa Seu, ara gosava enllaçar la seva dinastia amb la família més odiada per l'Església. Prometé no ajudar el seu consogre, però s'inicià una relació més tensa amb la Santa Seu, que s'oposà a l'enllaç. Les iniciatives de Jaume I foren mirades, des de llavors, amb més prevenció, fins i tot la seva oferta de portar a terme una croada a Terra Santa. L'aniquilació dels Hohenstaufen per Carles d'Anjou i la conquesta del regne de Sicília per aquest nou monarca d'ambicions infinites, ben secundat per la Santa Seu, determinà l'allunyament progressiu de les posicions proguèlfes de la política tradicional de Jaume I, no solament per qüestions dinàstiques, sinó també perquè l'expansió angevina era un perill per a l'expansió catalana. L'enfrontament amb els Anjou, lligat a l'enfrontament amb França i amb el papat, esdevindria dramàtic en el regnat del successor de Jaume I, Pere el Gran, que portà a les últimes conseqüències l'aposta política que havia significat l'enllaç amb els Hohenstaufen. Els catalans es veieren arrossegats a una guerra que comportà la invasió de Catalunya per la croada francesa, però que significà l'afebliment dels Anjou i la instal·lació dels catalans a la Mediterrània central.

BIBLIOGRAFIA

- ABULAFIA, David (1997). «Gli inizi del commercio genovese a Maiorca e il patto maiorchino genovese del 1160». A: *Oriente e Occidente tra Medioevo ed Età Moderna. Studi in onore di Geo Pistarino*. Ed. a cura de L. Balletto. Gènova: Glauco Brigati. [Publicat novament l'any 2000 a: *Mediterranean Encounters, Economic, Religious, Political, 1100-1550*. Vol. III. Aldershot: Ashgate]
- (2002). *Frederick II: a medieval emperor*. Londres: Pimlico.
- Annali Genovesi di Caffaro e de'suoi continuatori dal MCCXXV al MCCC* (1923). Vol. III. Ed. a cura de Cesare Imperiale di Sant'Angelo. Roma. Istituto Storico Italiano.
- AURELL, Martin (1988). «Autour d'un débat historiographique: l'expansion catalane dans les pays de Langue d'Oc au Moyen Âge». A: *Montpellier, la Couronne d'Aragon et les pays de Langue d'Oc (1204-1349). Actes du XIIIe Congrès d'Histoire de la Couronne d'Aragon*. Vol. 1. Montpellier. (Mémoires de la Société Archéologique de Montpellier; XV), p. 9-41.
- AYALA MARTÍNEZ, Carlos de (1986). *Directrices fundamentales de la política peninsular de Alfonso X (Relaciones castellano-aragonesas de 1252 a 1263)*. Madrid, Antiqua et Medievalia. (Antiqua et Medievalia; VII), p. 191-201.
- (1987). «Jaime I y la sublevación mudéjar-granadina de 1264». A: *Homenaje al Prof. Juan Torres Fontes*. Vol. I. Murcia: Universidad y Academia Alfonso X el Sabio, p. 93-107.
- (1997). «Alfonso X y sus relaciones con la Corona de Aragón. Los decisivos años de la alianza gibelina (1264-1274)». A: *XV Congreso de Historia de la Corona de Aragón. El poder real en la Corona de Aragón (Siglos XIV-XVI). Actas II*. Saragossa: Gobierno de Aragón. Departamento de Educación y Cultura, p. 41-71.
- (2004-2005). «Relaciones de Alfonso X el Sabio con Aragón y Navarra». *Alcanate. Revista de estudios alfonsoes* (El Puerto de Santa María: Cátedra Alfonso X el Sabio), vol. iv, p. 102-109.
- BALLESTEROS, Antonio (1961). *Alfonso X el Sabio*. Barcelona: Murcia.
- BARÓ Y COMAS, J. J. (1994). «Relaciones entre Aragón y Navarra en la época de Jaime I el Conquistador». *Anales del Centro de Cultura Valenciana*, vol. v, p. 159-193.
- BENOIST-MECHIN, Jacques (1989). *El emperador Federico II (1194-1250)*. Barcelona: Civilización DL.
- BOFARULL Y MASCARÓ, Próspero de (1836). *Los condes de Barcelona vindicados*. Barcelona.
- (1849). *Colección de documentos inéditos del Archivo de la Corona de Aragón* (CODOIN). Vol. IV. Barcelona.
- BOSCOLO, Alberto (1966). «Chiano di Massa, Guglielmo Cepolla, Genova e la caduta del giudicato di Cagliari (1254-1258)». *Miscellanea di Storia Ligure* (Gènova), vol. iv, p. 7-26.
- BRUTAILS, Jean Auguste (1890). *Documents des Archives de la Chambre de Comptes de Navarre (1196-1384)*. París.
- BURNS, Robert I. (1988). «The loss of Provence. King Jame's raid to kidnap its heiress (1245). Documenting a "legend"». A: *Montpellier, la Couronne d'Aragon et les pays de Langue d'Oc (1204-1349). Actes du XIIIe Congrès d'Histoire de la Couronne d'Aragon*. Vol. 3. Montpellier, p. 195-231.
- (1990). «Warrior Neighbors: Alfonso el Sabio and Crusader Valencia. An Archival Study in his International Relations». *Viator*, núm. 21, p. 147-202.
- (1996). «The della Volta: A Genoese Family in the Service of the Crown of Aragon (1140-1340)». A: *XIV Congreso di Storia della Corona d'Aragona (Sassari-Alghero 1990). La Corona d'Aragona in Italia (secc. XIII-XVIII)*. Vol. 2. *Presenza ed espansione della Corona d'Aragona in Italia (secc. XIII-XV)*. Sàsser: C. Delfino, p. 187-228.
- (2003). «The crusade against Murcia; Provisioning the Armies of James the conqueror, 1264-1267». A: J. HAMES, Harvey [ed.]. *Jews, Muslims and Christians in and around the Crown of Aragon. Essays in Honour of Professor Elena Lourie*. Brill, p. 35-73.
- CAÑADA JUSTE, Alberto (1980). «Castillos de Sancho el Fuerte en los dominios de la Corona de Aragón». A: *Jaime I y su época. X Congreso de Historia de la Corona de Aragón, Comunicaciones, 1-2*. Saragossa: Institución Fernando el Católico, p. 359-364.
- CAPMANY I DE MONTPALAU, Antoni de (1962). *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*. 2a ed. a cura d'E. Giral i Raventós i C. Batlle i Gallart. Barcelona.
- CARO, Georg (1974). *Genova e la supremazia sul Mediterraneo (1257-1311)*. Gènova: Società Ligure di Storia Patria. (Atti della Società Ligure di Storia Patria; XIV).
- CASULA, Francesco Cesare (1992). *La Storia di Sardegna*. Sàsser: Pisa: ETS; Carlo Delfino.

- «Catalogo della Mostra Storica della Repubblica marinara di Pisa» (1967). *Rassegna periodica di informazioni del Comune di Pisa*, vol. III, núm. 7, p. 23-45.
- CECCARELLI LEMUT, Luisa (2006). «Pisa nel Mediterraneo durante il XIII secolo». *Bollettino Storico Pisano*, vol. LXXV, p. 1-20.
- CORDA, Mario (1980). «Pisa, Genova e l'Aragona all'epoca di Giacomo I nelle fonti narrative». A: *Jaime I y su época. X Congreso de Historia de la Corona de Aragón, Comunicaciones, 1-2*. Saragossa: Institución Fernando el Católico, p. 579-588.
- DE NEGRI, Teofilo Ossian (1974). *Storia di Genova*. Milà: A. Martello.
- DIAGO HERNANDO, Máximo (1995). «La monarquía castellana y los Staufer. Contactos políticos y diplomáticos en los siglos XII y XIII». *Espacio, tiempo y forma*. Serie III. *Historia Medieval*, núm. 8, p. 51-83.
- DOMÍNGUEZ SÁNCHEZ, Santiago [ed.] (1996). *Documentos de Clemente IV (1265-1268) referentes a España*. Lleó: Universidad de León.
- (2004). *Documentos de Gregorio IX (1227-1241) referentes a España*. Lleó: Universidad de León.
- DOXEY, Gary B. (1996). «Genovesos i pisans a les Illes Balears (1146-1229)». A: *XIV Congresso di Storia della Corona d'Aragona. La Corona d'Aragona in Italia (secc. XIII-XVIII)*. Vol. 2. *Presenza ed espansione della Corona d'Aragona in Italia (secc. XIII-XV)*. Sàsser: C. Delfino, p. 367-381.
- DUFOURCQ, Charles E. (1952). «La Couronne d'Aragon et les Hafsidés au XIIIe siècle (1229-1301)». *Analecta Sacra Tarraconensia*, vol. XXV, p. 51-113.
- (1955). «La question de Ceuta au XIIIe siècle». *Hesperis*, vol. XLII, p. 67-127. [Reed. a *L'Ibérie chrétienne et le Maghreb XII-XV siècles*, Variorum Reprints, 1990]
- (1966). *L'Espagne catalane et le Maghrib, aux XIIIe et XIVe siècles*. París: PUF. [Traducció catalana: *L'expansió catalana a la Mediterrània occidental, segles XIII i XIV*. Barcelona: Vicens Vives, 1969]
- (1979). «Vers la Méditerranée orientale et l'Afrique». A: *Jaime I y su época. X Congreso de Historia de la Corona de Aragón, Ponencias*. Saragossa: Institución Fernando el Católico, p. 5-90. [Reed. a *L'Ibérie chrétienne et le Maghreb XII-XV siècles*. Variorum Reprints, 1990]
- (1982). «Les angevins dans le monde méditerranéen des alentours de 1260 aux alentours de 1340». A: *XI Congresso di Storia della Corona d'Aragona. La società mediterranea all'epoca del Vespro (Palermo, 1982)*. Palerm: Accademia di Scienze, Lettere e Arti, p. 167-183.
- ENGELS, Odilo (1962). «Der Vertrag von Corbeil (1258)». *Gesammelte Aufsätze zur Kulturgeschichte Spaniens*, núm. 19, p. 114-146. [Reeditat a O. ENGELS. *Reconquista und Landesherrschaft. Studien zur Rechts und Verfassungsgeschichte Spaniens im Mittelalter*. Paderborn: Munic: Viena: Zurich, 1989]
- (1979). «El rey Jaime I de Aragón y la política internacional del siglo XIII». A: *Jaime I y su época. X Congreso de Historia de la Corona de Aragón, Ponencias*. Saragossa: Institución Fernando el Católico, p. 213-240.
- FASOLI, Gina (1966). *Aspetti della politica italiana di Federico II*. Bolonya: Patron.
- FERRER I MALLOL, Maria Teresa (1980). «Els italians a terres catalanes (segles XII-XV)». *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 10, p. 393-467.
- (1997). «Catalans i genovesos durant el segle XIII: El declivi d'una amistat». *Anuario de Estudios Medievales*, 26/2, p. 783-823.
- (2003). «Incidència del cors a les relacions amb Orient a l'Edat Mitjana». A *Els catalans a la Mediterrània oriental a l'Edat Mitjana. Jornades Científiques de l'Institut d'Estudis Catalans (Barcelona, 16-17 de novembre de 2000)*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 259-307.
- (2007). «Una família de navegants: els Marquet». A: BATLLE I GALLART, Carme; FERRER I MALLOL, Maria teresa; MAÑÉ I MAS, Maria Cinta; MUTGÉ I VIVES, Josefina; RIERA I VIADER, Sebastià; ROVIRA I SOLÀ, Manel. *El «Llibre del Consell» de la ciutat de Barcelona, segle XIV: les eleccions municipals*. Barcelona: CSIC. Institutió Milà i Fontanals. Departament d'Estudis Medievales, p. 135-267.
- FERRER NAVARRO, Ramon (1977). «Una hipótesis en torno al fracasado prohijamiento de Sancho el Fuerte y Jaime I de Aragón». A: *Homenaje a Don José María Lacarra de Miguel en su jubilación del profesorado. Estudios Medievales*. Vol. II. Saragossa, p. 165-174.
- FONSECA, Luis Adao da (1980). «Contribución para el estudio de las relaciones diplomáticas entre Portugal y Aragón en la Edad Media: el tratado de alianza de 1255». A: *Jaime I y su época. X Congreso de Historia de la Corona de Aragón, Comunicaciones, 1-2*. Saragossa: Institución Fernando el Católico, p. 547-556.

- FONT RIUS, Josep M. (1951). «La reconquista y repoblación de Levante y Murcia». A: *La reconquista española y la repoblación del país*. Saragossa: CSIC, p. 85-126.
- FORTÚN DE CIRIZA, Luis Javier (1986). *Sancho VII el Fuerte (1194-1234)*. Iruña: Mintzoa.
- FREY SÁNCHEZ, Antonio Vicente (2002). «Los problemas fronterizos castellano-aragoneses a propósito de la conquista del Sarq Al-Andalus. Villena (1239-1244)». *Meridies*, núm. 5-6, p. 123-140.
- FUMAGALLI BEONIO BROCHIERI, Mariteresa (2004). *Federico II. Ragione e fortuna*. Bari: Laterza.
- GARRIDO I VALLS, Josep-David (1993). «La conquista y repoblación de Murcia según las crónicas catalanas». A: *Repoblación y reconquista. Actas del III Curso de Cultura Medieval*. Aguilar de Campoo: Fundación Santa María la Real, p. 179-191.
- (1997a). *Jaume I i el regne de Múrcia*. Barcelona: Dalmau.
- (1997b). «La marca septentrional del reialme mudèjar de Múrcia, territori d'equilibri entre Castella i la Corona d'Aragó». A: *XV Congreso de Historia de la Corona de Aragón. El poder real en la Corona de Aragón (Siglos XIV-XVI). Actas II*. Saragossa: Gobierno de Aragón; Departamento de Educación y Cultura, p. 115-124.
- GAZULLA, Faustino D. (1919). *Jaime I de Aragón y los estados musulmanes*. 80 p. [Discursos llegits a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona en la solemne recepció del 22 de juny]
- GEANAKOPOLOS, Deno John (1985). *L'imperatore Michele Paleologo e l'Occidente 1258-1282. Studio sulle relazioni tra Bisanzio e il mondo latino*. Palerm: Accademia Nazionale di Scienze e Arti [1a ed. a Cambridge, 1959]
- GIMÉNEZ SOLER, Andrés (1907). «Episodios de la historia de las relaciones entre la Corona de Aragón y Túnez». *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, vol. 1, p. 195-224.
- GIRONA LLAGOSTERA, Daniel (1909). «Mullerament de l'infant en Pere de Cathalunya ab Madona Constança de Sicília». A: *Congrés d'Història de la Corona d'Aragó dedicat al rey en Jaume I i a la seua època*. Barcelona, p. 232-299.
- GONZÁLEZ, Julio (1943). «Reclamaciones de Alfonso VIII a Sancho el Fuerte y tratado del reparto de Navarra en 1198». *Hispania*, núm. 3, p. 1181-1253.
- (1960). *El reino de Castilla en la época de Alfonso VIII*. Madrid: CSIC.
- (1986). *Reinado y diplomas de Fernando III*. Còrdova. 3 v.
- GONZÁLEZ HURTEBISE, Eduard (1913). «Recull de documents inèdits del rey en Jaume I». A: *Congrés d'Història de la Corona d'Aragó, dedicat al rey en Jaume I y a la seua època*. Vol. II. Barcelona, p. 1181-1253.
- GONZÁLEZ JIMÉNEZ, Manuel (2004). *Alfonso X el Sabio*. Barcelona: Ariel.
- (2006). *Fernando III el Santo, el rey que marcó el destino de España*. Sevilla: Fundación José Manuel Lara. [Premio Antonio Domínguez Ortiz de Biografías 2006]
- GOODMAN, Anthony (1989). «Alfonso X and the English Crown». A: *Alfonso X el Sabio, vida, obra y época*. Madrid: Sociedad Española de Estudios Medievales, p. 39-54.
- GUAL CAMARENA, Miguel (1964). «La Corona de Aragón en la repoblación murciana». A: *VII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó (Barcelona, 1962), Comunicaciones, II*. Barcelona, p. 303-310.
- HOLT, Peter Malcolm (1995). *Early Mamluk Diplomacy (1260-1290): Treaties of Baybars and Qalawun with Christian Rulers*. Leiden: Brill.
- HUICI MIRANDA, Ambrosio (1916-1922). *Colección diplomática de Jaime I el Conquistador*, València.
- HUICI MIRANDA, Ambrosio; CABANES PECOURT, M. Desamparados (1976-1988). *Documentos de Jaime I de Aragón (1216-1268)*. València: Saragossa: Anubar. 5 v.
- I Libri Iurium della Repubblica di Genova* (1996). Vol. I/2. Ed. a cura de Dino Puncuh. Gènova: Regione Liguria-Società Ligure di Storia Patria i Roma; Ufficio Centrale per i Beni Archivistici.
- IMPERIALE DI SANT'ANGELO, Cesare (1936-1942). *Codice diplomatico*. Roma: Istituto Storico Italiano.
- JÉHEL, Georges (2005). *Charles d'Anjou (1226-1285), comte d'Anjou et de Provence, roi de Sicile et de Jérusalem, un capétien en Méditerranée*. Amiens: CAHMER. 267 p. [Número monogràfic de la revista *Histoire médiévale et archéologie*, núm. 18]
- KANTOROWICZ, Ernst H. (1976). *Federico II imperatore*. Milà: Garzanti. [Versió francesa a *Oeuvres: L'empereur Frédéric II. Les deux corps du roi*. A cura d'Alain Boureau. París: Gallimard, 2000]
- KIENAST, Walter (1931). *Die deutschen Fürsten im Dienste der Westmächte bis zum Tode Philips des Schönen von Frankreich*. Utrecht.

- KLÜPFEL, L. (1911-1912). *Die äussere Politik Alfonsos III von Aragonien (1285-1291)*. Berlín: Leipzig. [Abhandlungen zur Mittleren und Neueren Geschichte, dirigida per H. Finke, 35]
- LACARRA, José M. (1972): *Historia política del reino de Navarra desde sus orígenes hasta su incorporación a Castilla*. Vol. II. Pamplona: Aranzadi.
- (1977). *Un aspecto de la política exterior de Jaime el Conquistador: sus relaciones con Navarra*. Madrid: Instituto de España, p. 15-34.
- LANGLOIS, Charles-Victor (1887). *Le règne de Philippe III le Hardi*. París. [Reimpressió a Ginebra: Mégarisot Reprints, 1979]
- Liber Maiolichinus de gestis pisanorum illustribus: poema della guerra balearica secondo il Cod. Pisano Roncioni aggiuntevi alcune notizie lasciate da M. Amari* (1904). Edició de Carlo Calisse. Roma: Istituto Storico Italiano.
- LINEHAN, Peter (1975). *La Iglesia Española y el papado en el s. XIII*. Salamanca: Universidad Pontificia.
- Llibre dels feits del rei En Jaume*. Cf. SOLDEVILA, Ferran, *Les quatre grans cròniques*.
- MADURELL I MARIMON, Josep M.; GARCIA SANZ, Arcadi (1973). *Comandas comerciales barcelonesas de la Baja Edad Media*. Barcelona: Colegio Notarial de Barcelona; CSIC. Departamento de Estudios Medievales.
- MARCOS HIERRO, Ernest (1996). *Die byzantinisch-Katalanischen beziehungen im 12. und 13. Jahrhundert unter besonderer berücksichtigung der chronik Jacobs I. von Katalonien-Aragon*. Munic: Institut für Byzantinistik; Neugrichische Philologie und Byzantinische Kunstgeschichte der Universität. (Miscellanea Byzantina Monacensia; 37).
- (1998). «Miguel VIII Paleólogo y Jaime I el Conquistador». A: MORFAKIDIS, Moskos; GARCÍA GÁLVEZ, Isabel [ed.]. *Estudios Neogriegos en España e Iberoamérica*. Vol. II. *Historia, literatura y tradición*. Granada: Athos-Pérgamos; Sociedad Hispánica de Estudios Neogriegos, p. 66-73.
- (2006). *La Croada catalana: l'exèrcit de Jaume I a Terra Santa*. Barcelona: L'Esfera dels Llibres.
- MARICHALAR, Carlos (1934). *Coleccion diplomática del rey Don Sancho VIII (el Fuerte) de Navarra*. Pamplona: Aramburu.
- MARTÍN DUQUE, Ángel; FORTÚN PÉREZ DE CIRIZA, Luis Javier (1982). «Relaciones financieras entre Sancho el Fuerte de Navarra y los monarcas de la Corona de Aragón». A: *Jaime I y su época. X Congreso de Historia de la Corona de Aragón, Comunicaciones, 3-5*. Saragossa: Institución Fernando el Católico, p. 171-181.
- MAS LATRIE, Louis de (1866). *Traité de paix et de commerce concernant les relations des chrétiens avec les Arabes de l'Afrique septentrionale au Moyen Âge*. París. [Supplément, París, 1872]
- Memorial Histórico Español* (1951). Vol. I. Madrid: Real Academia de la Historia.
- MIQUEL ROSELL, Francesc (1948). *Regesta de Letras Pontificias del Archivo de la Corona de Aragón: sección Cancillería Real (Pergaminos)*. Madrid: Cuerpo de Archiveros, Bibliotecarios y Arqueólogos.
- MIRET I SANS, Joaquim (1915-1916). «Un missatge de Yarmorasen rey de Tremecèn a Jaume Ier». *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. VIII, p. 48-51.
- (1925). «Les represàlies a Catalunya durant l'Edat Mitjana». *Revista Jurídica de Catalunya*, vol. XXXI, p. 289-304 i 385-417.
- (2004). *Itinerari de Jaume I el Conqueridor*. Pròleg i edició de M. Teresa Ferrer i Mallol. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica; LXV). [Edició facsímil de la de 1918]
- MONFAR I SORS, Diego (1853). «Historia de los condes de Urgel». A: CODOIN, vol. IX.
- MORET, José de (1695). *Annales del reyno de Navarra*. Vol. II. Pamplona: Huarte.
- MUNTANER, Ramon. *Crònica*. Cf. SOLDEVILA, Ferran. *Les quatre grans cròniques*.
- MUTAFIAN, Claude (1999). «La Catalogne et le Royaume Arménien de Cilicie (XIIIe-XIVe siècles)». A: FERRER I MALLOL, M. Teresa; COULON, Damien [ed.]. *L'expansió catalana a la Mediterrània a la Baixa Edat Mitjana. Actes del Séminaire/Seminari organitzat per la Casa de Velázquez (Madrid) i la Institució Milà i Fontanals (CSIC, Barcelona)*. Barcelona: CSIC. Institució Milà i Fontanals, p. 105-119.
- O'CALLAGHAN, Joseph (1996). *El rey Sabio. El reinado de Alfonso X de Castilla*. Sevilla: Universidad de Sevilla.
- OLIVERAS CAMINAL, Josep (1946). *Cartas reales (siglos XII-XV)*. Catálogo. Barcelona: Archivo Capitular de la Santa Iglesia Catedral de Barcelona.
- PALACIOS MARTÍN, Bonifacio (1980). «La frontera de Aragón con Castilla en la época de Jaime I». A: *Jaime I y su época. X Congreso de Historia de la Corona de Aragón, Comunicaciones, 1-2*. Saragossa: Institución Fernando el Católico, p. 475-495.

- PISTARINO, Geo (1966). «Genova e Occitania nel secolo XII». A: *Actes du Ier congrès historique Provence-Ligurie*. Ais de Provença: Marsella: Bordighera, p. 64-130.
- PLADEVALL, Antoni (1993). *Guillem de Mont-rodon, mestre del Temple i tutor de Jaume I*. Lleida: Pagès.
- POTTHAST, August (1874-1877). *Regesta Pontificum Romanorum: inde ab a. post Christum natum MCXCVIII ad a. MCCCIV*. Berlín. 2 v. [Facsimil: Graz, Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 1957]
- RACINE, Pierre (1989). *Federico II di Svevia. Un monarca medievale alle prese con la sorte*. Milà: Giuffrè.
- REGLÀ CAMPISTOL, Joan (1951). *Francia, La Corona de Aragón y la frontera pirenaica. La lucha por el valle de Arán (Siglos XIII-XIV)*. Madrid: CSIC.
- RIERA I MELIS, Antoni (1997). «El Mediterrani Occidental al darrer quart del segle XIII: Concurrencia comercial i conflictivitat política». *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 26/2, p. 729-782.
- RYMER, Thomas (1727-1735). *Foedera, conventiones, literae et cujuscumque generis acta publica inter reges Angliae et alios...* Londres: Fenson.
- SALAVERT Y ROCA, Vicente (1956). *Cerdeña y la expansión mediterránea de la Corona de Aragón, 1297-1314*. Madrid: CSIC.
- SANTAMARÍA, Álvaro (1970). «Alba del reino de Mallorca». A: MASCARÓ PASARIUS, Josep [coord.]. *Historia de Mallorca*. Vol. III. Palma, p. 1-84.
- (1990). *Ejecutoria del reino de Mallorca (1230-1343)*. Palma de Mallorca: Ajuntament de Palma.
- SHAUBE, A. (1915). *Il commercio dei popoli latini alla fine delle Crociate*. Torí.
- SIVÉRY, Gérard (2003). *Philippe III le Hardi*. París: Fayard.
- SMITH, Damian J. (2000). «Pope Innocent III and the minority of James I». *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 30/1, p. 19-50.
- (2004). *Innocent III and the Crown of Aragon: The limits of Papal Authority*. Aldershot: Ashgate. 339 p. [Church, Faith and Culture in the Medieval West]
- SOBREQUÉS VIDAL, Santiago (1954). «Alfons el Franc». A: *Els descendents de Pere el Gran*. Barcelona: Teide; Vicens Vives.
- (1961). *Els barons de Catalunya*. Barcelona: Vicens Vives.
- SOLDEVILA, Ferran (1953). *L'almirall Ramon Marquet*. Barcelona: Barcino.
- (1955). *Jaume I. Pere el Gran*. Barcelona: Teide.
- (1959). «Alguns aspectes de la política econòmica de Pere el Gran». A: *VI Congreso de Historia de la Corona de Aragón*. Madrid, p. 185-195.
- (1963). *Vida de Pere el Gran i d'Alfons el Liberal*. Barcelona: Aedos.
- (1968a). *Els primers temps de Jaume I*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- (1968b). *Vida de Jaume I el Conqueridor*. 2a ed. Barcelona: Aedos.
- (1971). *Les quatre grans cròniques. III: Ramon Muntaner. Crònica*. Barcelona: Selecta.
- (1995). *Pere el Gran*. Edició a cura de M. Teresa Ferrer. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- (2007a). *Les quatre grans cròniques. I. Llibre dels feits del rei En Jaume*. Edició a cura de J. Massot. Revisió filològica de Jordi Bruguera i Talleda. Revisió històrica de M. Teresa Ferrer i Mallol. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- (2007b). *Les quatre grans cròniques. II. Bernat Desclot, Crònica*. Edició a cura de J. Massot. Revisió filològica de Jordi Bruguera i Talleda. Revisió històrica de M. Teresa Ferrer i Mallol. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- SWIFT, F. Rewin (1890). «Marriage alliance of the Infante Pedro of Aragon and Edward I of England. 9 oct. 1273». *English Historical Review*, vol. v, p. 326-328.
- TORRES FONTES, Juan (1960). *Repartimiento de Murcia*. Madrid: CSIC; Escuela de Estudios Medievales; Academia Alfonso X el Sabio de Murcia.
- (1964). «Jaime I y Alfonso X. Dos criterios de repoblación». A: *VII Congreso d'Història de la Corona d'Aragó (Barcelona, 1962), Comunicaciones, II*. Barcelona, p. 329-340.
- (1967). *La reconquista de Murcia en 1266 por Jaime I de Aragón*. Múrcia.
- (1971). *Repartimiento de la huerta y campo de Murcia en el siglo XIII*. Múrcia: Patronato José Mª Quadrado; Academia Alfonso X el Sabio.
- (1977). *Repartimiento de Lorca, estudio y edición*. Lorca: Ayuntamiento de Lorca; Academia Alfonso X el Sabio.

- TORRES FONTES, Juan (1988). *Repartimiento de Orihuela*. Oriola: Múrcia: Academia Alfonso X el Sabio; Patronato Ángel García Rogel.
- (1990). «Los Repartimientos murcianos del siglo XIII». A: *De Al-Andalus a la sociedad feudal: los Repartimientos bajomedievales*. Barcelona: CSIC. Institución Milá y Fontanals, p. 71-94.
- TOUBERT, Pierre; PARAVICINI, Agostino [dir.] (1994). *Federico II e le città italiane*. Palerm: Sellerio.
- TOURTOULON, Charles de (1874). *Don Jaime I el Conquistador, rey de Aragón, conde de Barcelona, señor de Montpellier*. Traducció revisada per l'autor. 2a ed. València. [Edició facsímil de Librerías París, València, 1980]
- VALLS TABERNER, Ferran (1919). «Relacions familiars i polítiques entre Jaume I el Conqueridor i Alfons el Savi». *Bulletin Hispanique*, vol. XXI, p. 9-52.
- (1961). «Relacions familiars i polítiques entre Jaume I el Conqueridor i Alfons el Savi». A: *Obras Selectas*. Vol. IV. *Estudios de Historia Medieval*. Barcelona: CSIC, p. 269-306.
- VENTURA, Jordi (1961). *Alfons el Cast, el primer comte-rei*. Barcelona: Aedos.
- VIRGILI, Antoni (2001). *Ad detrimentum Yspanie. La conquesta de Turtùsa i la formació de la societat feudal (1148-1200)*. València: Barcelona: Publicacions de la Universitat de València; Universitat Autònoma de Barcelona.
- YANGUAS Y MIRANDA, José (1964). *Diccionario de antigüedades del reino de Navarra*. Pamplona: Diputación Foral de Navarra. Institución Príncipe de Viana.
- ZURITA, Jerónimo (1967-1986). *Anales de la Corona de Aragón*. Edició a cura d'A. Canellas López. Vol. I. Saragossa: Institución Fernando el Católico.